

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

МАСТЕР РАД

Тема : Јован Кантакузин и Стефан Душан.

Историја једног односа

Ментор:

Проф. др Влада Станковић

Студент:

Миљан Корновић ИС 19/48

Београд, септембар 2020.

Садржај

Списак скраћеница.....	3
Увод.....	8
Предговор.....	9
Стефан Душан до смрти Андроника III	11
Јован Кантакузин до смрти Андроника III.....	15
Савез будућих царева.....	22
На страни легитимих.....	34
Идеја царства и крунисање Стефана Душана за цара.....	45
Јован Кантакузин према царској титули Стефана Душана.....	50
Освајање Епира и Тесалије и даљи планови.....	54
Противудар Јована Кантакузина и одговор Стефана Душана.....	59
Савез против Јована Кантакузина и Кантакузинов пад.....	68
Закључак.....	74
Списак литературе.....	75
Карте.....	77

Списак скраћеница:

Извори:

ВИИНЈ VI	Византијски извори за историју народа Југославије VI, Београд 1986, (приредили : Ф. Баришић и Б. Ферјанчић)
Грчке повеље српских владара	Грчке повеље српских владара, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа (српска краљевска академија) Београд 1936, (објавили : др. Александар Соловјев и др. Владимир Мошин)
Г. Цамблак, Житије Стефана Дечанског	Г. Цамблак, Житије Стефана Дечанског, Београд 1989, (приредио : Д. Петровић)
Данилови настављачи	Данилови настављачи, Животи краљева и архиепископа српских, Београд 1989, (приредио: Г. Мак Данијел)
М. Орбин, Краљевство Словена	М. Орбин, Краљевство словена, Београд 1968.
- Литература :
Б. Ферјанчић,	С. Ћирковић, Стефан Душан краљ и цар
	Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, Стефан Душан краљ и цар 1331 – 1355, Београд 2005.

Б. Ферјанчић, Византија према српском царству

Божидар Ферјанчић, Византија према српском царству, Глас САНУ, одељење историјских наука 10 (1998).

Б. Павловић, Срби у делима Димитрија Кидона

Бојана Павловић, Срби у делима Димитрија Кидона, Зборник радова Византолошког института XLIX (2012).

Г . Острогорски, Византијски систем хијерархије држава

Г . Острогорски, Византијски систем хијерархије држава, Сабрана дела VI, Београд 1970.

Г. Острогорски, Византијски цар и светски хијерархијски поредак

Г. Острогорски, Византијски цар и светски хијерархијски поредак, Сабрана дела VI, Београд 1970.

Г. Острогорски, Душан и његова властела у борби са Византијом

Г. Острогорски, Душан и његова властела у борби са Византијом, Сабрана дела IV, Београд 1970.

Г . Острогорски, Историја Византије

Г. Острогорски, Историја Византије, Београд 1959.

ИСН I

Историја српског народа, први том, приредио Сима Ћирковић, Београд 1981.

К. Лиречек, Историја Срба

К. Лиречек, Историја Срба I, Београд 1978.

Љ. Максимовић, Српска царска титула

Љ. Максимовић, Српска царска титула, Глас САНУ, Одељење историјских наука 10

М. Благојевић, Србија у доба Немањића

М. Динић, Душанова царска титула у очима савременика

М. Пурковић, Јелена ; жена цара Душана

Р. Радић, Време Јована V Палеолога

Р. Радић, Сфранцес Палеолог

С. Пириватрић, Улазак Стефана Душана у царство

С. Ћирковић, О састанцима цара Андроника III и краља Стефана Душана

Сима. М. Ћирковић, Србија и Царство

(1998).

М. Благојевић, Србија у доба Немањића, Београд 1989.

М. Динић, Душанова царска титула у очима савременика, Зборник у част шесте стогодишњице законика цара Душана I , Београд 1951.

М. Пурковић, Јелена ; жена цара Душана, Диселдорф 1975.

Р. Радић, Време Јована V Палеолога (1332 – 1391), Београд 1993.

Р. Радић, Сфранцес Палеолог, просонографска белешка, Зборник радова Византолошког института (1991), 193 – 204.

С. Пириватрић, Улазак Стефана Душана у царство, Зборник радова Византолошког института XLIV (2007).

С. Ћирковић, О састанцима цара Андроника III и краља Стефана Душана, Зборник радова византолошког института 29 – 30 (1991) 208 – 211.

Сима. М. Ћирковић, Србија и Царство, Глас САНУ, Одељење историјских наука 10

(1998).

С. Мешановић, Још једном о Калистовој анатеми

С. Мешановић, Још једном о Калистовој анатеми, Зборник радова Византолошког института, 29-30, (1991), 221-230

V. Stanković, *Beloved son-in-law*

V. Stanković, *Beloved son-in-law: Charters of Byzantine Emperors to the Hilandar monastery after the marriage of king Milutin to Symonis*, SRIPTA & e-SCRIPTA, vol.12, 2013

Stanković, *John II Asen (1218 - 1241)*

V. Stanković, *John II Asen (1218 - 1241), the importance of being Roman, and the battle for dominance over Southeast Europe*, Пловдив, 2019

Станковић, *Контравезне теме*

В. Станковић, *Контравезне теме у историографији о средњовековној Србији – неколико примера*, Српске студије IV, Београд 2013.

Д. Марјановић, *Византијски свет*

Д. Марјановић, *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, Нови Сад 2018

Станковић, *Краљ Милутин*

В. Станковић *Краљ Милутин (1282 - 1321)*,
Београд 2012

Увод

Тема овог рада биће српско-византијски односи у периоду владавине српског краља и касније цара Стефана Душана (1331-1355) и политичко деловања византијског аристократе и каснијег цара Јована Кантакузина. Центар истраживања су односи Стефан Душана и Јована VI Кантакузина, њихова сарадња, као и сукоби који су наступили после расилажења у интересима два владара. Концепт рада је такав да упоредо прати активности Стефана Душана и Јована VI Кантакузина, с акцентом на блиске контакте ова два владара.

Примарни извори за стварање ове теме су били Византијски извори за историју народа Југославије VI, прецизније речено. списи два савременика Нићифора Григоре и Јована Кантакузина. Спис Јована Кантакузина је најважнији извор један немиран и мучан период позно-византијског царства. Веродостојности царевих приказивања не може се олако веровати јер сам Јован Кантакузин је у средишту описаних збивања и тежи да се прикаће што боље. Аутор говори о себи, настојећи да увек оправда своје деловање у описаним догађајима тог времена. Он такође посматра и приказује друге савременике, желећи да и њима ода захвалност или припише кривицу за све што се тада десило и за последице које су настале због тога. Слика Стефана Душана је зависила управо од односа двојице владара.

Провера тачности Кантакузинових мемоара може се обавити упоређивањем са другим извором ове епохе, пре свега делом Нићифора Григоре. Значај списка Јована Кантакузина за нашу средњовековну историју јесте то да је он учесник догађаја које је забележио. Но, треба бити опрезан јер цареве вести су превише "фабриковане" због што боље слике о себи треба их проверавати уз помоћ података других извора, пре свега савременог историчара Нићифора Григоре. Употребљени су и домаћи извори, као што су Животи краљева и архиепископа српских, расправе и биографије домаћих историчара Божидара Ферјанчића и Симе Ћирковића, Стефан Душан; краљ и цар 1331-1355 и дело Радић Радивоја, Време Јована V Палеолога.

Предговор

Стефан Душан је рођен 1308. године. Његов отац Стефан Дечански је услед прогонства био принуђен да нешто више од шест година проведе у Цариграду, где је Душан проводио своје прве године детињства. Боравак у Цариграду је без сумње доста утицао и на оца и на сина.

Стефан Дечански након што је себи обезбедио власт након смрти краља Милутина и тешких борби које је водио за власт у Србији, сину Стефану Душану је доделио титулу „младог краља“, доделивши му на управу Зету. Од тог тренутка почиње процес његовог владарског и ратничког каљења које доноси прве резултате већ 1329. године када је растерао богумиле који су опљачкали цркву светог Николе Бањског. Први озбиљан успех постигао је 1330. године када се истакао у бици код Велбужда где је са својим оцем краљем Стефаном Дечанским сломио савез бугарског и византијског цара. У самој бици Стефан Душан је предводио коњицу. Након успеха код Велбужда Србија постаје најјача сила на западном делу балканског полуострва, а већ идуће године долази до сукоба између оца и сина, из ког је Стефан Душан изашао као победник и постао једини краљ у Србији.

На почетку самосталне владавине краљ Стефан Душан предузима војни поход против Византије у ком је користећи византијског пребега на свом двору Сиргијана био веома успешан. Након убиства Сиргијана склопљен је мир између византијског цара Андроника III Палеолога и краља Стефана Душана који је трајао све до смрти византијског цара.

Након смрти византијског цара Андроника III у Византији долази до грађанског рата у коме узима учешће и краљ Стефан Душан, прво као савезник претендента Јована Кантакузина а затим као присталица цариградског ренгентства. Учешће српског краља у овом грађанском рату резултирало је значајним територијалним проширењем српске државе. Након крупних територијалних добитака задобијених приликом учешћа у византијском грађанском рату, односно од 1343. године, у Душановој владарској титулатури налази се и грчке земље, истиче се да је он и господар грчких области, „честник грчких страна“. У тим годинама, а поготово након заузећа Сера 24. септембра 1345. године, краљ Стефан Душан је чврсто решио да се крунише за цара. Идеја о царском достојанству је код Стефана Душана постепено сазрела. Крунисао се за цара Срба и Грка 16. априла у Скопљу 1346. године. Крунисање Стефана Душана царском круном

повећало је број царева у хришћанском свету, чиме је додатно ослабљена идеја о једном универзалном царству, али није значило негацију те идеје.

Званична осуда царске титуле Стефана Душана и уздизања српске цркве на ранг патријаршије из Византије није потекла од световне већ од васељенске патријаршије коју је цар Јован VI Кантакузин вешто искористио приликом свог противудара на територије цара Стефана Душана које је српски цар освојио у време недавно завршеног грађанског рата.

Треба истаћи да је у новом грађанском рату (1352 - 1354) који је резултирао политичким падом Јована Кантакузина, цар Стефан Душан био на страни младог цара Јована V Палеолога али та помоћ српског цара није била пресудна за Кантакузинов пад са власти, његовом паду је више допринело заузимање тврђава на тлу Европе од стране његових савезника Османлија, него учешће његовог некадашњег савезника а касније љутог непријатеља Стефана Душана на страни младог цара. Стефан Душан није дуго надживео политички пад свог некадашњег савезника а касније љутог непријатеља пошто је умро годину дана касније након абикације Јована Кантакузина.

Стефан Душан до смрти Андроника III Палолога

Стефан Душан је рођен 1308. године,¹ као први син српског краља Стефана Уроша III Дечанског и Теодоре, ћерке бугарског цара Смилца.² Након сукоба Стефана Дечанског са оцем, краљем Милутином у Зети 1314. године, по очевој наредби Стефан је одведен у Скопље и ослепљен, после чега је у изгнанство у Цариград заједно са женом и синовима.³ Душанов млађи брат Душица је умро у Цариграду.⁴ Породица је била смештена у великом комплексу манастира Пантократора. Сећање на период проведен у Цариграду је без сумње утицао и на оца и на сина.⁵

Након залагања за Стефана код краља Милутина од стране епископа Данила и архиепископа Никодима 1320. године, он је одобрио његов повратак у Србију. Већ јесени 1321. године, краљ Милутин се тешко разболео и умро 29. октобра исте године. После очеве смрти Стефан је морао да води тешке борбе са полубратом Константином за српски престо у чему је однео победу и његово крунисање обављено је на Богојављење 6. јануара 1322. године и крунисао га је архиепископ Данило II Пећки.⁶ Победом у грађанском рату Стефан Дечански је учврстио српску повезаност са Цариградом, из кога се вратио да се избори за своје право на родитељски престо.⁷

Након што је себи обезбедио престо после тешких борби Стефан Дечански је сину Душану доделио титулу младог краља и управу над Зетом, али пошто је имао само 14 година управу су вршили краљевски службеници о којима се мало зна. На граничним пределима Душанове области избијали су стални сукоби са суседима, пре свих са Баном Стјепаном II Котромањићем и Дубровником.⁸

Главни правац ширења српске државе био је ка југу. После збацивања византијског цара Андроника II Палеолога долази до погоршања односа између Србије и Византије јер је српски краљ Стефан Дечански у последњој фази грађанског рата у Византији подржавао Андроника II Палеолога против његовог унука Андроника III Палеолога, који је у овом грађанском рату победио

¹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар (1331 - 1355)*, Београд 2005, 25.

² М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989, 228.

³ В. Станковић, *Краљ Милутин (1282 - 1321)*, Београд 2012, 128.

⁴ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 27.

⁵ В. Станковић, *Краљ Милутин*, 143.

⁶ *Историја српског народа*, први том, приредио Сима Ћирковић, Београд 1981, 496 – 497.

⁷ В. Станковић, *Краљ Милутин*, 134.

⁸ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 31- 40.

свога деду.⁹ У пролеће 1330. године склопљен је савез против Србије између бугарског цара Михаила Шишмана и византијског цара Андроника III Палеолога. План савезника је био да Србију нападну истовремено са југа и истока.¹⁰ Међутим, до заједничке акције није дошло јер је јула исте године византијски цар Андроник III Палеолог упао у Македонију где је мудро чекао исход сукоба Срба и Бугара дошавши до Пелагонијске равнице.¹¹

Бугарски цар је напао Србију крајем јула 1330. године, српски краљ је одлучио прво да се сукоби са бугарском војском. Битка се одиграла код Велбужда 28. јула исте године у којој је српска војска победила. Пошто је у бици погинуо Михаило Шишман на бугарски престо постављен је син сестре српског краља, Ане и Михаила Шишмана из првог брака Иван Стефан, док је сестра византиског цара Теодора протерана.¹² Према речима анонимног настављача архиепископа Данила „*млади краљ се веома прослави у томе рату*“.¹³ Византијски цар видевши исход битке код Велбужда одустао је од већег похода у Македонији. Битка код Велбужда ударила је темељ српској превласти на Балкану.¹⁴

Недуго после победе код Велбужда долази до сукоба између краља Стефана Дечанског и његовог сина младог краља Стефана Душана. Византијски историчар Нићифор Григора као кривца за сукоб између оца и сина види властелу и младог краља¹⁵ док анонимни Данилов настављач сву кривицу сваљује на краља Стефана Дечанског.¹⁶ О томе да је сукоб између краља и његовог сина имао две фазе једино од извора говори анонимни Данилов настављач. Прва фаза сукоба између оца и сина трајала је од јануара 1331. године до априла 1331. године, и завршена је миром између оца и сина коме је претходило разарање двора Стефана Душана код Скадра на обали реке Дримац. Међутим, мир склопљен априла 1331. године између оца и сина није дуго трајао. Даље у свом делу Данилов настављач за избијање друге фазе сукоба између краља Стефана Дечанског и Стефана Душана кривицу сваљује на оца и властелу младог краља која је подстицала сина да се сукоби са оцем и уклони узрок опасности. Стефан Душан под притиском своје властеле је пристао и напао 21. августа 1331. године оца у Неродимљи. Стефан Дечански је био изненађен нападом због чега

9 Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1969, 467.

10 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 40 – 41.

11 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога (1332 – 1391)*, Београд 1993, 78.

12 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 470 - 471.

13 Данилови настављачи, *Животи краљева и архиепископа српских*, Београд 1989, 44. (Приредио: Г. Мак Данијел).

14 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 471.

15 *Византијски извори за историју народа Југославије VI*, Београд 1986, 211 – 212. (Приредили: Ф. Баришић, Б. Ферјанчић).

16 Данилови настављачи, 60.

се повукао у тврђаву Петрич одакле се предао сину. Заточен је у Звечан где је и умро исте године под нејасним околностима.¹⁷

У то време без подршке Србије у Бугарској је збачен са престола Иван Стефан. Једини извор који за смрт краља Стефана Дечанског не криви његовог сина, било директно или индиректно, је Данилов настављач који у свом делу говори о изненадној смрти краља Стефана Дечанског без икаквог помена о насилној смрти.¹⁸ Треба само навести да је анонимни Данилов настављач писао своје дело у време владавине Стефана Душана тако да се са правом може сумњати да је у свом делу имао за циљ да оправда Стефана Душана за убиство оца. Ниђифор Григора, Мавро Орбин и Григорије Цамблак у својим делима као индиректног или директног кривца за смрт краља Стефана Дечанског виде његовог сина Стефана Душана.¹⁹ Након свргавања оца са престола, Стефан Душан је крунисан у Сврчину 8. септембра 1331. године од стране архиепископа Данила II.²⁰

Након што је преузео власт, краљ Стефан Душан је у јесен 1331. године предузео први поход против Византије и освојио је територију до Струме и Амфипоља са Струмицом и околним местима, како у свом делу наводи Ниђифор Григора.²¹ Овај потез краља Стефана Душана био је само наставак српске политике према Византији коју је започео краљ Милутин а наставили његов син краљ Стефан Дечански и унук Стефан Душан.²² Да би успешније ратовао са Византијом, краљ Стефан Душан је средио унутрашње прилике и довео у ред односе са суседима.²³

Крајем 1333. године, краљу Душану у Србију је дошао неочекивано угледни византијски пребег Сиргијан. Његов долазак омогућио је шире освајачке намере у Македонији. Напад на Македонију почео је у пролеће 1334. године, Срби су заузели Охрид и Прилеп, док је Сиргијан са српским одредима заузео више мањих места и значајан град Костур. Акције краља Душана и пребега Сиргијана угрозиле су интересе византијских власти у Македонији.²⁴ Како сам Кантакузин наводи да би спречили даље акције српског краља и пребега Сиргијана, византијски цар и Јован Кантакузин су послали Сфранцеса Палеолога да зароби на превару Сиргијана. Он га је на превару

17 Данилови настављачи, 61 – 65; М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 146 – 147.

18 Исто, 65.

19 ВИИНЈ VI, 213; Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968, 32 – 33; Г. Цамблак, *Житије Стефана Дечанског*, Београд 1989, 71. (Приредио: Д. Петровић).

20 ИСН I, 510.

21 ВИИНЈ VI, 213.

22 В. Станковић, *Контраверзне теме у историографији о средњовековној Србији – неколико примера*, Српске студије IV, Београд 2013, 350 – 351; В. Станковић, *Краљ Милутин*, 142 – 144.

23 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 93.

24 Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 52 – 54.

убио на реци Галик код Солуна.²⁵ Сиргијанова смрт пореметила је освајачке планове краља Душана. По Даниловом настављачу 26. августа 1334. године, на реци Галику код Солуна састали су се српски краљ и византијски цар и склопљен је мир.²⁶ Стефан Душан је по узору на деду краља Милутина вешто користио византијске пребеге за успешна освајања нових територија од Византије.²⁷ Срби су задржали већи део освојене Македоније, са Прилепом, Охридом и Струмицом.²⁸

Мир је одговарао и Србији због напада Угарске на северу крајем 1334. или јануара 1335. године, а и Византији јер се цар Ромеја припремао да поврати власт над Епиром и Тесалијом.²⁹ До новог сусрета српског краља и византијског цара дошло је 1336. године у Радовишту у Македонији и овај сусрет само Кантакузин помиње од извора, где он каже да се „*чврстим пријатељством везао с краљем*“, што свакоко говори да је био присутан на том састанку двојице владара.³⁰ Односи између краља Стефана Душана и цара Андроника III остали су пријатељски до његове смрти 15. јуна 1341. године, па је цар под своју власт могао да врати Тесалију 1336. и Епир 1340. Године.³¹

25 ВИИНЈ VI, 341 – 344.

26 Данилови настављачи, 73.

27 В. Станковић, *Краљ Милутин*, 143.

28 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 471 – 472.

29 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 94.

30 ВИИНЈ VI, 352 – 353.

31 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 94 – 97; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 474.

Јован Кантакузин до смрти Андроника III Палеолога

Као сасвим млад човек, Јован Кантакузин је почетком двадесетих година XIV века, ступио у политички живот једне врло бурне епохе, остајући скоро пола века у средишту спољних и унутрашњих збивања која су одлучивала о даљој судбини Царства. Користећи своје блиско пријатељство са Андроником III, своје државничке и војне способности, као и бурно време кроз које је пролазило византијско царство, Јован Кантакузин се постепено пео на хијерархијској лествици византијског царства, чији врх 21. маја 1347. године.³²

Јован Кантакузин је рођен у Цариграду 1295/6. године, као једино дете из брака по имену непознатог оца и мајке Теодоре. Подаци о његовом оцу су веома оскудни. Из живота оца Јована Кантакузина познато је да је рођен 1265. године, и да је као млад човек 1286. године постао управник Пелопонеза, где је 1294. године умро пре рођења свог јединог детета Јована. Теодора, мајка Јована Кантакузина, дуго је поживела до 6. јануара 1342. године, када је умрла у Цариграду, заточена од великог дукса Алексија Апокавка, огорченог непријатеља њеног сина у борби за власт.³³

Пошто је потицао из угледне аристократске породице, Јован Кантакузин је младост проводио у царској Палати у Цариграду међу другим припадницима највишег дворског племства, где је стекао одлично образовање. Аристократско порекло је омогућило Јовану Кантакузину да једно време буде у пратњи и на двору Михајла IX Палеолога, који због преране смрти није успео да наследи престо свог оца Андроника II. После смрти овог заштитника (октобра 1320) Јован Кантакузин се приближио његовом сину Андронику III Палеологу. Са успоном Андроника III за време грађанског рата са дедом 1321. – 1328. године, а и доласком Андроника Млађег на царски престо 1328. године, па све до смрти његове смрти, паралелно се уздизао и Јован Кантакузин који је био други човек у царству.³⁴

У младим годинама, свакако пре 1320. године, Јован Кантакузин се оженио Ирином, ћерком Андроника Палеолога Асена, и унуком трновског цара Јована III Асена и Ирине Палеолог.

³² ВИИНЈ VI, 297-300.

³³ Исто, 297.

³⁴ Исто, 298-299.

Из овог брака рођено је шесторо деце: синови Матија, Манојло и Андроник, као и ћерке Марија, Теодора и Јелена. Овим браком Кантакузин је дошао у сродство са владајућом династијом.³⁵

Углед Јована Кантакузина није почивао само на племенитом пореклу његовог рода, већ и на стеченим пространим земљишним поседима које је током своје блиставе каријере непрестано увећавао, што га је учинило једним од најбогатијих људи у Византији прве половине XIV века.³⁶

Главни ослонац Андронику Млађем у сукобу са својим дедом Андроником старијим, управо ће чинити млађи византијски племићи који су сачињавали нову генерацију, окупљену око Јована Кантакузина, Теодора Синадина, даровитог пустолова Сиргијана и амбициозног дошљака Алексија Апокавка.³⁷

Искористивши незадовољство које је владало због силних намета у Тракији, византијска аристократија је успела да изазове јак покрет против цара Андроника II и цариградске владе. Акцију против свог деде, Андроник III отпочео је на Ускрс 1321. Године када је напустио Цариград, и отишао у Једрене где се придружио својим пријатељима који су тамо сакупили војску. Велико незадовољство мерама штедње старог цара, као и примамљива обећања Андроника III, више су утицали на исход рата него сукоби на бојном пољу.³⁸

Јован Кантакузин је на саветовању присталица Андроника III у Једрену предложио да се не жури са нападом на Цариград, што се осталим присутним присталицама није свидело, али му је предлог прихваћен. Кантакузинова идеја била је да је потребно склопити савезништво са градовима у Македонији и Епиру, па тек тада удруженим снагама да се нападне Цариград. Како Кантакузин у свом делу говори „*Подсећао је да није лако већ врло тешко заузети тако многољудан град, пун новца, оружја, војника, у коме столује искусни цар који располаже новцем којим може било које трупе придобити за себе*“.³⁹ Не послушавши савете и упозорења великог доместика, војска Андроника III на челу са Сиргијаном кренула је ка Цариграду. Положај старог цара није био толико добар па је он пожурио да склопи мир са унуком Андроником III, плашећи се пре свега побуне у престоници.⁴⁰

35 ВИИНЈ VI, 298.

36 Исто, 298.

37 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 466.

38 Исто, 466.

39 ВИИНЈ VI, 312-313.

40 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 466.

Стари цар Андроник II притиснут бројним невољама као и опозицијом коју је предводио његов унук Андроник III уз помоћ младих аристократа, приморао је старог цара да учини, оно што Ромеји нису хтели не да чују, да подели Царство. Уговором састављеним у траччком граду Региону 6. јуна 1321. године било је предвиђено да Андроник III влада самодржачки над областима Тракије до Христопоља до обале недалеко од самог Цариграда, а Андроник II је добио престоницу и пределе западно од Христопоља, укључујући и егејска острва.⁴¹ И поред поделе државе, било је преко потребно сачувати јединство државе бар према спољном свету. Андроник II је задржао за себе право да преговара са страним силама, али такво стање ствари није се дуго одржало с обзиром да је сваки цар почео да води своју самосталну спољну политику која се није слагала са политиком другог па чак је била и директно уперена против другог.⁴² Уговором у Региону младом Андронику III је успело, оно што није успело амбициозној супрузи Андроника II, Ирини Монфератској, неколико година раније. Цар Андроник II није ни под притиском своје жене Ирине желео да напусти начело државног јединства и подели Царство својим синовима.⁴³

Примирје које су закључили Андроник II и Андроник III није дуго потрајао. Већ 1322. године поново је избио рат. Другу фазу грађанског рата обележио је сукоб у табору младог цара. Корен сукоба, у ствари било је, супарништво двојице угледних аристократа Јована Кантакузина и Сиргијана, чија су се стремљења неминовно морала сударити. Међу главним сарадницима младог цара постојала су значајна размимоилажења у погледу даљих планова. У овом сукобу Јован Кантакузин је добио подршку и благонаклоност цара Андроника III, што је Сиргијана натерало да напусти Андроника III и пређе Андронику II и постане један од вођа у борби против Андроника III доскорашњег сизерена.⁴⁴

Када је млади цар био у финансијској кризи, у пресудном часу, Јован Кантакузин је изгледа на подстицај своје мајке ставио на располагање властити новац Андронику III како би платио најамнике. У то време Солун је прешао је младом цару. Војска младог цара коју је предводио Теодор Синадин, у пролеће 1322. године, почела је да успешно ратује у Тракији, доводећи Андроника II у тешку ситуацију. Притиснут неповољним обртом ратне среће, Андроник II је морао да пристане на нови споразум у трачкој тврђави Епиватима, јула 1322. године.

41 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 50.

42 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 466-467.

43 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 50.

44 Исто, 51.

Успостављен је мир под ранијим условима из Региона, али престиж Андроника III је видно порастао. Сиргијан је након измирења деде и унука допао тамнице.⁴⁵

Следећи пет година, од 1322. до 1327. године у царству Ромеја било је мирно. Андроник III је 2. фебруара 1325. године крунисан за цара и савладара свога деде.⁴⁶ Међутим, већ у пролеће 1327. године, избио је по трећи пут отворени рат. Ово је била уједно последња фаза грађанског рата и коначни обрачун између деде и унука. У унутрашње борбе Византинаца сада су се умешале и јужнословенске државе Србија и Бугарска. Стари цар Андроник II, захваљујући својим старим везама склопио је савез са српским краљем Стефаном Дечанским, док је млади цар, са друге стране склопио савез са бугарским царем Михаилом Шишманом, који се, пошто је отерао сестру српског краља Ану, оженио се сестром младог цара Андроника III, Теодором.⁴⁷

Крајем 1327. године младом цару је у Региону стигла комисија коју је оформио стари цар, која је изнела оптужбе против њега, да је одузео новац од скупљача пореза, да је погазио заклетве, које су положила оба цара. Како Кантакузин у свом делу наводи млади цар је у своју одбрану изјавио: „у исто време је упозоравао да је заклетва обострана и тврдио да је стари цар заклетву погазио. Као доказ не наводи причања сведока већ писма старог цара. Једно од три предочена писма спомиње и српског краља и његову очекивану помоћ“.⁴⁸

Млади Андроник III пошто је прикупио војску, мањи део те војске је оставио протостратору Теодору Синадину, којег је млади цар именовao за намесника Тракије са задатком да заустави непријатељску војску из Цариграда. Већи део војске заједно са Јованом Кантакузином и самим младим царем кренуо је у Македонију, са намером да се тамо сукоби са војсковођама старог цара, који су били помогнути српским одредом под командом Хреље.⁴⁹

Акција коју су приврженици Андроника II предузели у Македонији пропала је пре него што је српски краљ успео да јој се прикључи. Цела византијска Македонија и сам Солун потчинили су се младом Андронику III. Андроник III је, у пратњи Јована Кантакузина, дошао у Солун, где је свечано дочекан као цар (јануара 1328. године).⁵⁰

45 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 52.

46 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 52.

47 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 468.

48 ВИНЈ VI, 318.

49 Исто, 320.

50 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 468.

Након заузимања Солуна, веома значајног момента у грађанском рату деде и унука, Јован Кантакузин саветује цара Андроника млађег да своје напредовање усмери уместо Верије на Воден и Костур. Костур је захваљујући родбинским везама Јована Кантакузина са намесником града Јованом Анђелом, дошао под власт Андроника III. Убрзо затим је млади цар овладао и са Воденом, Веријом и Охридом.⁵¹

У близини Цариграда потучена је војска старог цара, и када је изгледало да је његова судбина запечаћена, добио је помоћ од бугарског цара Михајла Шишмана, који је у међувремену напустио свог савезника и прешао на страну Андроника II, пославши му одред од 3000 људи. Претњама је Андроник III приволео бугарског цара да се повуче. То је срушило последње наде старог цара. Маја 1328. године Андроник III је завладо престоницом и уклонио свог деду са власти, који је касније, у време болести Андроника III, био присиљен да се замонаши.⁵²

Са Андроником III (1328 - 1341) дошла је на власт нова генерација младих племића, чији је најистакнутији представник био Јован Кантакузин. Стварни вођа у грађанском рату последњих година, Јован Кантакузи, узео је у своје руке државну управу. Државничким способностима Кантакузин је далеко надмашивао све своје савременике, па и самог цара.⁵³

Одмах по преузимању власти Андроник III се, како пише у својим мемоарима Јован Кантакузин, окреће борби против Турака, Османлије који су предвођени Османовим наследником, Орханом, својим нападима угрожавали Никеју и Никомедију на северозападу Мале Азије.

Византијски цар Андроник III и Јован Кантакузин покушали су да се супротставе Орхановим четама које су нападале Никеју, прешавши у Малу Азију 1329. године, у намери да прекину опсаду Никеје. У бици код Пелеканона 10. јуна 1329. године, рањен је византијски цар, а команду над војском је преузео Јован Кантакузин. У бици код Филокрене 11. јуна 1329. године Османлије су потукле Ромеје. Овим поразом судбина преосталих византијских градова на северозападу Мале Азије била је решена. Османлије су 2. марта 1331. године освојили Никеју, а 1337. године и Никомедију. Неуспех против Орхана, утро је нови правац византијске политике, зближавања са другим малоазијским емирима, који су такође видели опасну претњу у Орхану и Османлијама. Најзначајнији међу њима био је Мехмед, ајдински емир, чији ће наследник Умур

51 ВИН VI, 324-329.

52 ИСН I, 503.

53 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 468.

бити поуздан савезник Јована Кантакузина у борби за власт током грађанског рата четрдесетих година XIV века.⁵⁴

Упоредно са готово нерешивим тешкоћама на тлу Мале Азије, Царству је у четвртој деценији XIV века, запретила велика опасност и у европским провинцијама, невоља оличена у агресивној политици српског краља Стефана Душана. Да невоља буде већа, у јеку припрема за поход против Византије у Србији се појавио византијски пребег Сиргијан, крајем 1333. године.⁵⁵ Уз његову помоћ краљ Стефан Душан је освојио Прилеп и Охрид у Македонији док је сам Сиргијан заузео Костур.⁵⁶ Поводом ових збивања у Македонији организовано је саветовање византијских великодостојника у Солуну, где је цар Андроник III послушао предлог свог пријатеља Јована Кантакузина, и одлучио да се пребег Сиргијан ликвидира. Овај задатак је поверен Сфранцесу Палеологу, који је 23. августа 1334. године убио Сиргијана, а лукави план о преласку Сфранцеса на страну Сиргијана и српског краља је осмислио Јован Кантакузин.⁵⁷

Убиство Сиргијана, као и упад Угара на север српске земље натерали су краља Стефана Душана да 26. августа 1334. године на реци Галик у близини Солуна закључи уговор о миру са Андроником III. Други састанак српског краља и византијског цара две године касније 1336. године у Радовишту, помиње само Кантакузин од савремених извора.⁵⁸ Састанак два владара и њихових најмоћнијих великаша, Јована Кантакузина и Јована Оливера трајао је седам дана током којих се Кантакузин како сам у делу каже „*чврстим пријатељством се везао с краљем*“.⁵⁹

Најзначајнији успеси постигнути су у Тесалији и Епиру. Користећи повољан тренутак у Тесалији после смрти севастократора Стефана Гаврилопула, 1333. године, цар Андроник III је обновио власт Ромеја над плодном Тесалијом 1336. године, за намесника Тесалије постављен је бивши управник Солуна, епарх Михајло Мономах.⁶⁰ Поменути успеси ромејског цара у Тесалији усмерили су и његове даље кораке у остварењу циља који су зацртали још његов прадеда и деда, а то је била обнова власти Ромеја у крајевима континенталне Грчке. После Тесалије на ред је дошао и Епир. Године 1336/1337. године, епирски деспот Јован II Орсини је отрован од стране своје жене Ане Палеолог. Ово је била идеална прилика за Андроника III да коначно врати Епир под власт

54 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 70-71.

55 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 93-94.

56 ИСН I, 513.

57 Р. Радић, *Сфранцес Палеолог – просопографска белешка*, ЗРВИ 29 – 30 (1991), 193 – 204.

58 Сима Ђирковић, *О састанцима цара Андроника III и српског краља Стефана Душана*, ЗРВИ 29 – 30 (1991), 205 – 211.

59 ВИИНЈ VI, 353.

60 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 74 – 75.

Ромеја.удовица Ана Палеолог је предложила да се њен син Нићифор ожени ћерком Јована Кантакузина, што је цар прихватио, пожуривши у Епир што пре. У Епиру цара су дочекале присталице са одушевљењем, а затим се цар упутио с Аном Палеолог у Солун, где је требало да се, у Солуну обави венчање младог Нићифора и кћерке Јована Кантакузина.⁶¹

Иако је деловало да је византијска власт обновљена у Епиру, убрзо се показало да су варљиве биле наде у коначно успостављање власти Палеолога над овом облашћу. Западним силама се никако није свидела чињеница да Епир буде враћен у састав Византије. По налогу титуларне латинске царице Катарине, удовице Филипа Тарентског, анжујски намесник у Драчу је организовао устанак за враћање Епира под власт Анжујаца. Устаници су заузели све битније градове у Епиру, и у Арти на власт као своју марионету довели легитимног владара малолетног Нићифора II Анђела. На вест о изненадном и неповољном обрту догађаја у Епиру, цар Андроник III је у јесен 1339. године одлучио да брзо реагује. Најпре је у побуњене области послао Јована Анђела и Михајла Мономаха, а у пролећа 1340. године се и сам цар у пратњи Јована Кантакузина упутио у Епир. Доласком цара и великог доместика у Епир, устанак је био брзо сломљен. Малолетни Нићифор II морао је да се врати у прогонство у Солун и да се задовољи титулом паниперсеваста и веридбом с ћерком Јована Кантакузина. Тако је у јесен 1340. године завршен поход на Епир, чиме је та богата област после више од једног столећа враћена у границе царства Ромеја.⁶²

Иако током самостане владавине Андроника III Палеолога његов верни пријатељ и сарадник Јован Кантакузин није добио титулу цара и положај савладара који је фактички имао, после смрти цара се очекивало да ће он постати регент и чувар легитимних права на престо малолетног Јована V Палеолога, уз кога је стајала царица – мајка Ана Савојска. Када је Андроник III преминуо 15. јуна 1341. године, његов син Јован V је имао само девет година. Праву пометњу око тога ко ће бити регент малолетном Јовану V је допринела чињеница да иза преминулог цара није остао тестамент који би регулисао ко ће бити регент његовом сину у случају цареве преране смрт.⁶³

⁶¹ Исто, 76.

⁶² Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 77 – 78.

⁶³ Исто, 82 – 83.

Савез будућих царева

Након смрти цара Андроника III Палеолога 15. јуна 1341. године, у Византији долази до превирања. Царева смрт је била увод у нови грађански рат у Византији који је убрзао пропаст хиљадугодишњег царства.⁶⁴ Цара Андроника III наследио је син Јован V Палеолог али пошто је имао само девет година, требао је имати намесника. Управо ће борба око намесништва бити главни узрок избијања грађанског рата. На једној страни био је велики доместик Јован Кантакузин, који се због веома блиских односа и верности према покојном цару Андронику III наметао као најбоље решење за намесника малолетног царевог сина. На другој страни формирана је опозиција која је била предвођена царицом мајком Аном Савојском, цариградском патријархом Јованом Калекасом и великим дуксом Алексијем Апокавком који је био стварни вођа опозиције против Кантакузина. Осим политичке борбе око намесништва, овај грађански рат је имао свој социјални и верски сукоб који је поделио цело византијско друштво на две супротстављене стране.⁶⁵

Да невоља буде већа по Византију, српски краљ користећи немире са својом војском у лето 1341. године је провалио у преостали део Македоније, прошао поред Солуна и зауставио се код села Крићани. Међутим, деловањем посланства које је упутио велики доместик српском краљу поново је обновљен мир.⁶⁶

Царица Ана Савојска је искористила одлазак Јована Кантакузина из престонице 28. септембра 1341. године и извршила државни удар. Кантакузинов одговор на државни удар био је проглашење себе за цара 26. октобра 1341. године у Дидимотици, поштујући начело легитимитета.⁶⁷

⁶⁴ Г. Острогорски, *Историја Византије*, 474 – 476.

⁶⁵ Исто, 475 – 476.

⁶⁶ ВИИНЈ VI, 358 – 361.

⁶⁷ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 124 – 127.

У овом грађанском рату Кантакузина је подржавала крупна аристократија, којој је и сам припадао, а у верском сукобу је био на страни исихаста. Цариградско регентство је имало подршку нижих слојева друштва у борби са Кантакузином док су у верском сукобу били против исихаста.⁶⁸ Најмоћније оружје регентства у борби против Јована Кантакузина било је антиаристократско расположење нижих слојева друштва које није постојало само у престоници него и у готово свим провинцијским градовима. Јован Кантакузин је штитио интересе крупне аристократије, па је зато било природно што су се уз противничку страну сврстали сиромашни житељи преосталих византијских градова Тракије и Македоније.⁶⁹ Патријарх Јован Калекас је ескомуницирао Јована Кантакузина, што је онемогућило било какав споразум између завађених страна.⁷⁰

Зиму 1341/2. године Јован Кантакузин је провео у Дидимотици, постајући свестан да се оружани сукоб не може мимоићи.⁷¹ У пролеће 1342. године, Јован Кантакузин је напустио Дидимотику где је оставио супругу Ирину. Кантакузин креће на Солун али пошто је у Солуну формиран јак антиаристократски покрет Зилота није успео да уђе у Солун. Они су признали владу легитимног цара Јована V Палеолога. Пошто је моћ племства од Солуна до Цариграда била сломљена, Кантакузинов положај је изгледао изгубљено.⁷²

Пошто је увидео да губи терен и присталице у царству Ромеја, Јован Кантакузин на скупу преосталих 2000 присталица, у тврђави Гинекокастрон у близини Солуна образлаже своју одлуку да се за помоћ обрати Стефану Душану, за кога у свом делу каже да је „одавно био према њему пријатељски настројен“ и да би „потпомогнути његовим снагама“ имали велику корист у борби са цариградским регентством.⁷³ Нићифор Григора у свом делу за исти догађај говори „Стога цар (Јован Кантакузин) полако се сабравши у добром поретку Трибалима, претпостављајући неизвесно зло очигледном (злу)“.⁷⁴ Анализирајући исказ Нићифора Григоре може се закључити да је овим исказом покушао да оправда Јована Кантакузина што се одлучио да се за помоћ обрати Стефану Душану.

68 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 476.

69 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 103.

70 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 129.

71 Исто, 135.

72 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 480 – 481.

73 ВИИНЈ VI, 375.

74 Исто, 231.

Јован Кантакузин је кренуо на север српском краљу ком се указала ненадана прилика да оствари велику идеју о образовању новог царства, идеја која је својевремено заокупљала бугарске владаре Симеона и Јована Асена II (1218 - 1241).⁷⁵

Он је јуна 1342. године, упутио посланство српском краљу али ово посланство није стигло код Стефана Душана, пошто су заробљени у околини Просека и предати Алексију Апокавку.⁷⁶ Неуспех ове мисије је убрзао одлуку Кантакузина да се са преосталим присталицама упути у Србију Стефану Душану осигурао његову преко неопходну помоћ у борби против цариградског регентства.⁷⁷

Како сам Кантакузин у свом делу говори о путовању у Србију, прво је био љубазно примљен од великаша Михаила код тврђаве Просека. Затим је код Велеса срео једног од најзначајнијих српских великаша Јована Оливера, ког је знао од раније. Управо ће Јован Оливер уз договор са Кантакузином бити посредник да дође до састанка између двојице владара. Оливер је упутио Кантакузина у Скопље, а лично је отишао краљу Стефану Душану у крај звани Морава и састао се са њим када је испраћао супругу Јелену у госте брату Јовану Александру бугарском цару. Када је краљ Стефан Душан сазнао за долазак важног госта одмах је са супругом кренуо у сусрет Кантакузину, пославши као претходника Оливеровог брата Богдана да обавести угледног госта о њиховом скором доласку. На те добре вести Јован Кантакузин је кренуо из Скопља и стигао у леп крај Пауни, смештен код неутврђеног села Приштине.⁷⁸

Детаљан опис дугих и тешких преговора које су водили српски краљ и Јован Кантакузин у лето 1342. године добро су познати захваљујући мемоарском спису самог Јована Кантакузина. Иако су његови искази веома богати занимљивим детаљима, на њих треба опратити посебну пажњу јер је потпуно нормално веровати да је Јован Кантакузин своје поступке желео да прикаже у најбољем светлу. Ради добијања праве слике преговора између краља Стефана Душана и Јована Кантакузина, од велике помоћи ће нам бити забелешка о овом догађају коју је оставио њихов савременик Нићифор Григора.

Како сам Кантакузин говори у свом делу српски краљ „*дочека цара уз сву могућу пажњу и почит*“.⁷⁹ Анализирајући овај исказ Јована Кантакузина види се његово настојање да прикаже да

⁷⁵ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 135.

⁷⁶ ВИИНЈ VI, 375 – 377.

⁷⁷ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 106.

⁷⁸ ВИИНЈ VI, 377 -387.

⁷⁹ Исто, 387.

је Стефан Душан њега веома ценио и поштовао. Даље у свом делу Кантакузин говори да је српски краљ „*њега (Јован Кантакузина) пуштао испред себе и као уваженијем уступао прва места; на гозбама давао му је боље и више седиште а на путовањима и у свим другим приликама постављао га испред себе*“.⁸⁰ Кантакузин овим исказом жели да истакне да му је Стефан Душан увек давао првенство, у шта се са правом сумња. Пре је веродостојнија прича коју нам доноси Нићифор Григора у свом делу да су двојица владар равноправно разговарали и да је Јован Кантакузин даривао Стефана Душана и супругу Јелену, а да му је Стефан Душан узвратио као што доликује.⁸¹ Такође је веома битан наставак исказа Нићифора Григоре после међусобног даривања српског краља и Јована Кантакузина, када каже да српски краљ „*а уз то још дао и паињаке, храну и уточиште и оно што је потребно за живот царевој војсци*“⁸² чиме је Стефан Душан желео јасно да стави до знања Јовану Кантакузину у којој мери је он завистан од његове помоћи. Српски краљ је наредио својим великашима да Јована Кантакузина поздрављају по ромејским обичајима.⁸³ То се такође може сматрати још једним видом поштовања које је Стефан Душан исказивао свом уваженом госту поштујући обичаје из Царства из којег је долазио. Занимљив је податак који сам Јован Кантакузин доноси о држању, према њему супруге Стефана Душана, Јелене где он у свом делу каже „*Не мање поштовање цару је указивала и Краљева супруга, такмичећи се да ни у чему не заостаје за њим. Тако се држала за читаво време док је цар био у друштву са њима*“.⁸⁴ Анализом овог податка који нам доноси сам Јована Кантакузина, може се закључити да се краљевски пар надметао између себе ко ће одати веће поштовање уваженом госту, са чим свакако треба бити опрезан, јер је Кантакузинов циљ био да себе представи у што бољем светлу и што повољнијој ситуацији, иако он није био у доброј ситуацији јер је дошао да тражи помоћ.

Пошто је много дана српски краљ гостио Јована Кантакузина исказујући и благонаклоност и поштовање према њему „*најзад га упита због чега је дошао код њега и да ли нешто тражи од њега. Цар рече да је код њега дошао пријатељства ради; затим да би од њега (Краља), уколико овај то хоће и жели, добио помоћ, како би се вратио у своју земљу*“.

На овој захтев српски краљ како нам преноси Јован Кантакузин у свом делу говори му одговорио на следећи начин: „*Добро си учинио, о царе*“, говорећи даље „*ја теби сасвим отворено стављам до знања да располажем војском која би против непријатеља била сасвим довољна и да ћу ти радо*

80 Исто, 387.

81 Исто, 236.

82 Исто, 236.

83 ВИИНЈ VI, 388.

84 Исто, 389- 391; М. Пурковић, *Јелена; жена цара Душана*, Диселдорф 1975, 13 – 17.

помоћи, ако ти то желиш“.⁸⁵ Јован Кантакузин свесно потенцира да је најпре дошао због пријатељства а тек затим спомиње помоћ, иако се налазио у тешкој ситуацији и та помоћ коју он овде ставља у други план била му је неопходна. Из одговора који му је дао Стефан Душан а који нам преноси сам Кантакузин, српски краљ му је јасно ставио до знања да може да му помогне али је још важније од тога да је сам Стефан Душан био итекако свестан своје војне моћи.

Даље према речима самог Кантакузина српски краљ му је *„као награду за савезништво тражио све градове потчињене Ромејима на запад од Хриштопоља, а уколико би то било превише онда западно од Солуна.“* на шта Јован Кантакузин како сам каже у делу није пристао, већ је инсистирао на савезу пријатељства и части ради, нудећи као једини уступак српском краљу да му призна оно што је српски краљ освојио за време Андроника III. Након ових разговора преговори су западали у кризу. Тада је како сам Кантакузин наводи у свом делу иницијативу преузела краљица Јелена, која је на скупу двадесет четири најугледнија великаша, без присуства краља Стефана Душана, узела реч и потанко образложила корист од савеза са Јованом Кантакузином и како не треба никако пропустити тако добру прилику и без тражених услова који су постављени Кантакузину: *„А од њега да тражимо једино то да заклетвом потврди да ће нам за живота бити савезник и пријатељ и да од градова које сада држимо и које смо било сами било очеви наши од државе Ромеја преотели, ниједан не тражи, када дође на власт, нити да рат покрене против нас, покушавајући да их преотме. Мислим да ће се и он са тим лако сагласити, јер је само по себи праведно и никаквог му повода не даје за помисао да је ромејску ствар издао.“*⁸⁶ Из овог исказа види се његово настојање да се себе прикаже у што бољем светлу као неког ко, иако је у великој невољи и тешкој ситуацији, није пристао да ради помоћи која му је била неопходна уступи ниједан град који се тренутно налазио под византијском влашћу. Тако је свесно себе представио као заштитника интереса царства Ромеја. Стефана Душана приказује као користољубивог владар који неће да му помогне пријатељства и части ради него из личне користи, што је било тачно јер посматрајући понашање било које велике силе било у данашње време или у средњем веку у политици се све радило и ради из интереса, а Стефан Душан је свакако на Балканском полуострву у то време био најјача војна сила.

Даље у свом излагању преговора око савеза Јован Кантакузин констатује да је предлог српске краљице Јелене, да Срби помогну Кантакузину да се попне на византијски престо без уступака нових градова, најпре прихватио најмоћнији српски великаш Јован Оливер а затим и сви присутни великаши, који су исто саветовали краљу Стефану Душану. Он је после већања поново

85 Исто, 391 – 392.

86 ВИИНЈ VI, 395 – 397.

пришао Јовану Кантакузину и рекао му смешући се: „Победио си, о царе, и све си нас убедио да је пријатељство са тобом драгоценије од силног блага и великих градова.“⁸⁷ Кантакузин овим податком настоји да преувелича утицај супруге српског краља Јелене и српских великаша на самог краља Стефана Душана, у шта са правом треба сумњати.

Договорили су се да ће положити заклетве. Услови под којим је склопљен савез могу се свести у пет следећих тачака; Владари ће остати доживотни пријатељи и савезници; Јован Кантакузин неће правити питање градова које држи краљ, било да их је освојио његов отац, било да су дошли под српску власт за владе Андроника III Палеолога; Византијске градове треба да држи Јован Кантакузин а Стефан Душан неће ништа предузимати да их освоји, већ ће помагати да припадну његовом савезнику; Царицу Ану Савојску и њеног сина Јована Палеолога Стефан Душан ће сматрати за непријатеља и неће склапати мир са њима, већ ће у борби против њих помагати Јована Кантакузина; Када Јован Кантакузин постане једини цар, остаће савезник Стефана Душана и помагаће му у одбрани од било каквог нападача.⁸⁸

Према вестима самог Јована Кантакузина једини територијални уступак савезнику Стефану Душану на који је Кантакузин пристао били су градови које је Стефан Душан већ држао, али и тај мали уступак би био поништен ако би Срби неправедно кршили споразуме и отказали савез.⁸⁹ Јован Кантакузин и овим својим исказом потенцира да је српски краљ Стефан Душан споразум са њим склопио готово без било какве користи јер Кантакузин му је признавао градове које је већ он држао, тако да је циљ овог исказа да потврди причу Јована Кантакузина да је савез склопљен пријатељства и части ради.

Међутим, заиста је тешко поверовати у причу Јована Кантакузина да је краљ Стефан Душан пристао да му у предстојећој борби помогне само због пријатељства и части, додуше добијајући минимални уступак призањем градова који су раније освојени, али та одредба се могла поништити уколико би Срби неправедно прекрили споразуме и прекинули савез. Такође је тешко поверовати и у причу у коју су на то српског краља, убедили његова супруга Јелена, присутни великаши и сам Јован Кантакузин својим говором.

Ради добијања целовите слике о условима закљученог уговора у Паунима између Јована Кантакузина и краља Стефана Душана треба се обратити другим изворима. Драгоцене вести о томе даје нам Нићифор Григора који у опису догађаја из пролећа 1343. године и раскида савеза

⁸⁷ Исто, 397 – 399; М. Пурковић, *Јелена; жена цара Душана*, 13 – 17.

⁸⁸ ВИИНЈ VI, 399 – 402.

⁸⁹ Исто, 400 -401.

двојице владара подсећа да је споразумом о пријатељству било предвиђено да градови Ромеја могу „да увек приђу коме би хтели, било споразумом, било опсадом једног или другог, и да један другом не буду на сметњи.“⁹⁰ Из тих речи Нићифора Григоре се јасно може закључити да су се у Паунима у (лето 1342) Јован Кантакузин и краљ Стефан Душан споразумели да свако од њих двојице задржи оно што буде освојио од градова или крајева у њиховој заједничкој борби против цариградског регентства. Са правом се може закључити да је исказ Нићифора Григоре тачнији од исказа Јована Кантакузина који константно тежи да прикаже да он није учинио готово никакав уступак зарад добијања помоћи Стефана Душана у борби за цариградски престо.

Заклетве које су требали да положе српски краљ и Јован Кантакузин су писмено састављене а обављене су пред српским архиепископом Јоаникијем. Међутим, ствари су се искомпликовале јер су се сутрадан у Паунима појавили гласници Хреље, који је сада нудио да поново ступи у службу српског краља. Српски краљ је то спремно прихватио, па је накнадно затражио да у уговор о савезу буде унет и Хреља, као и град Мелник који је он поново освојио. Кантакузин је противно својој вољи пристао на те промене па у том смислу су сачињени и уговори уз заклетве.⁹¹ Анализирајући овај исказ може се закључити, да је он због свог тешког положаја у којем се морао да чини уступке изменом уговора у вези Хреље и града Мелника, јер је морао да обезбеди помоћ Стефана Душана која му је била преко потребна за даљу борбу.

Након постигнутог споразума о савезу и пријатељству, српски краљ је одлучио да двадесет својих великаша са својим одредима војске крену са Кантакузином према Дидимотици. Они су саветовали пре поласка на пут за Дидимотику да од Јована Кантакузина захтева да као таоца остави млађег сина Манојла као гаранцију да се Кантакузин неће споразумети са регентством и тиме угрозити српску војску. Стефан Душан је послушао савете својих великаша и поставио Кантакузину овај одговарајући услов, посредујући да се Кантакузинов син Манојло ожени ћерком Јована Оливера, на шта се пристало.⁹² О питању женидбе Манојла Кантакузина, Нићифор Григора нам доноси другачије податке. Он наводи да је Кантакузин сам нудио да се његов син Манојло ожени ћерком Јована Оливер, ако би му Оливер помогао и допринео као посредник да организује састанак са српским краљем.⁹³ Анализирајући ова два исказа вероватније је да је Нићифор Григора управу јер је Јовану Кантакузину била потребна помоћ српског краља а да би је добио он је морао да се сретне и преговара са српским краљем.

⁹⁰ Исто, 247.

⁹¹ ВИНЈ VI, 405 – 406; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 110.

⁹² Исто, 407 – 409.

⁹³ Исто, 233.

Након постигнутог споразума између Стефана Душана и Јована Кантакузина, Кантакузин је одлучио да са помоћном војском српског краља крене ка Дидимотици, где је оставио своју супругу Ирину. Успут је намеравао да заузме Сер. Пошто су преговори са становницима Сера пропали, савезници су почели да пустоше околину града а опсада Сера у лето 1342. године је пропала због епидемије која је захватила српску војску, а о којој оба византијска писца говор исто, с тим што је Кантакузинов опис овог догађаја детаљнији.⁹⁴

Јован Кантакузин није успео да стигне у Дидимотику где се упутио након неуспеха савезника код Сера, јер му је Алексије Апокавк препречио пут великом војском код Хадријанопоља. Пошто му је пут ка Дидимотици био препречен, он се упутио према Водену (Едеси) који је опседао Стефан Душан и који је освојен. Кантакузин наводи начин освајања Водена у свом делу *„овај градић њему (Краљу)пришао, будући да је посаду он био поткупио“* даље Кантакузин у делу каже да он тада *„препусти градић (Едесу) као своје власништво, иако невољно и од нужде, Краљу на чување све док се не буде указала прилика да га поново сам преузме.* Након чега су се савезници заједно вратили у српску земљу.⁹⁵ Кантакузинове речи које описују српско освајање Водена, имају за циљ да оправдају губитак Водена који није могао да спречи Јован Кантакузин. Такође из вести о српском заузимању Водена види се да је српски краљ у време савеза са Кантакузином водио и самосталне војне походе против градова и крајева Ромеја, користећи грађански рат у Царству, зарад остварења својих интереса у проширивању своје државе на рачун царства Ромеја. Српско освајање Водена је уједно био и први неспоразум двојице савезника.

Док се Јован Кантакузин припремао да са савезничком српском војском крене у Дидимотику, царица Ана Савојска покушала је да дипломатском активношћу убеди српског краља да прекине савез са увек опасним претендентом, коме никад није била наклоњена. У јесен 1342. године послала је Георгија Луку и солунског митрополита Макарија на српски двор, преко којих је Стефану Душану понудила предају градова *„о којима ће буду споразумели, ако јој пошаље везаног Кантакузина. Овај (Краљ) прекори посланике и јавно одбије, изјављујући да такав злочин не би учинио не само за мали број градова, него ни за читаву државу Ромеја, па их отпреми необављеног посла.“*⁹⁶ Пошто је српски краљ одбио понуде посланства царице Ане Савојске, посланици су после саветовања у Цариграду, поново кренули српском краљу, али овог пута доносећи конкретнију понуду *„били су спремни да предају све градове западно од Хриштопоља осим Солуна, па чак и ако не жели да преда цара Кантакузина, него само да га држи затвореног*

94 Исто, 410 – 414; 241.

95 ВИИНЈ VI, 414 – 416; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 112 – 113.

96 Исто, 417.

у тамници.⁹⁷ Међутим, и нове, примамљивије понуде цариградског регентства остале су без успеха јер их је одбио сам краљ, а томе се са огорчењем супротставила и његова супруга Јелена, као и српски великаши.⁹⁸ Јован Кантакузин у опису посланства царице Ане Савојске непосредно хвали ставове српског краља, његове супруге и српских великаша што нису хтели чак и за тако велике територијалне уступке да предају Кантакузина противничкој страни. Може се претпоставити да је један од разлога што Стефан Душан није желео да преда Кантакузина цариградском регентству било његова тежња да овај грађански рат што дуже траје, и да се њиме што више ослаби само царство Ромеја у чему је свакако Стефан Душан видео своју корист.

Нићифор Григора за разлику од Јована Кантакузина помиње само једно посланство царице Ане Савојске које је послала још августа 1342. године, да би раскинула савез српског краља са узурпатором, нудећи краљу Стефану Душану грчке земље до Хриштопоља које би као царски зет добио његов син Урош у мираз, а од Стефана Душана је тражено да преда Јована Кантакузина или пошаље његову главу. Српски краљ је ову понуду одбио.⁹⁹ Разлика између двојице византијских писаца осим у броју посланства је и могућ брак ћерке Ане Савојске и сина Стефана Душана.

Пошто посланства царице Ане Савојске нису уродиле плодом, пред крај 1342. године иницијативу је преузео главни човек цариградског регентства Алексије Апокавк. Он је преко посланика обавестио српског краља да ће бродовима стићи у Македонију и исказао је жељу да се састану код градића Амфипоља (Хриштопоља), у намери да Стефану Душану понуди савез којим ће он бити задовољан. Како сам Кантакузин говори, српски краљ је о свему благовремено обавестио и запитао да ли Јован Кантакузин одобрава овај састанак, а он је краљу Стефану Душану чак предлагао да се сретне с великим дуксом.¹⁰⁰ Међутим, до предвиђеног састанка није дошло, пре свега што је у међувремену умро Хреља који је посредовао да до састанка српског краља и великог дукса дође. Велики дукс се вратио у Цариград а српски краљ је искористио пружену прилику да нестанком овог угледног великаша заузме његове поседе, пре свега градове Струмицу и Мелник.¹⁰¹ Анализирајући овај исказ Јована Кантакузина запажа се веома важан детаљ где по казивању самог Кантакузина, Стефан Душан пита њега за одобрење да ли да се састане са великим дуксом, из чега произилази да је положај Стефана Душана према Јовану Кантакузину био

⁹⁷ Исто, 418.

⁹⁸ Исто, 417; Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 113.

⁹⁹ ВИНЈ VI, 238.

¹⁰⁰ Исто, 421 – 423.

¹⁰¹ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 115.

као према господару јер он њега пита за дозволу. На шта треба обратити пажњу, јер није Стефан Душан дошао по помоћ Кантакузину него је било обрнуто.

Цариградско регентство је покушало уз помоћ бугарског цара Јована Александра, који је током дугог грађанског рата у Византији био чешће на страни царице Ане Свавојске, да раскине савез српског краља са Кантакузином. Бугарски цар је крајем 1342. године, слао посланства српском краљу и његовој супрузи наговарајући их да никако не пуштају Јована Кантакузина, већ да га заточе у тамницу или да га убију, јер ће тако Стефан Душан и Јован Александар без муке моћи да освоје државу Ромеја. Стефан Душан је тај предлог одбио као нечасну радњу, чему је нарочито допринела краљица Јелена.¹⁰² Из овог исказа Јована Кантакузина види се да је Стефан Душан поштовао постигнути споразум са Кантакузином. Као један од разлога за одбијање ових савета свог шурака може бити да су и Стефан Душан и Јован Александар били заинтересовани за византијски део Македоније и да је Стефан Душан мислио да је лакше њему да се споразуме са Јованом Кантакузином око освајања Македоније јер је сам Кантакузин био још увек веома завистан од помоћи српског краља.

Пред крај 1342. године, Јован Кантакузин је остао са свега пет стотина највернијих присталица. Управо је то био тренутак када је Кантакузинова позиција досегла најнижу тачку у току читавог грађанског рата. А онда, када се то најмање очекивало, спас је стигао у виду посланства тесалских великаша. Они су били спремни да га признају за цара и да стану на његову страну. Кантакузин је управу над Тесалијом дао свом нећаку Јовану Анђелу кога је именовао за тамошњег намесника. Околност да је једна византијска провинција подржала Кантакузинове претензије, а Тесалија је била прва која је то учинила, олакшала је и положај у односу на Стефана Душана, будући да је тада непријатно велику зависност од Стефана Душана свела на ипак подношљиву меру.¹⁰³

Јован Кантакузин је зиму 1342/3. године провео заједно са савезником Стефаном Душаном у припремама за нове борбе у наредној ратној сезони. Оне су биле усмерене као и раније према Сери, значајном граду на путу према Дидимотици, где је боравила Ирина Кантакузин са остатком највернијих присталица. Савезнички одреди су се нашли поново под бедемима Сера у рано пролеће 1343. године. Прво је краљ Стефан Душан покушао преговорима да натера становнике Сера да град предају Кантакузину без успеха. Пошто није успео, иницијативу је преузео Кантакузин који је становнике Сера позвао да никога не пуштају у град, већ да славе име царице

¹⁰² ВИИНЈ VI, 430 -431; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 115.

¹⁰³ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 137 – 138.

Ане Савојске и чекају исход сукоба у царству Ромеја. Кантакузин је обећао становницима Сера да Срби због заклетве према њему неће убудуће никакво зло чинити. Као одговор на овај предлог Кантакузина, његови противници из града су исекли његовог гласника на четири дела и окачили га на четири градске куле.¹⁰⁴

Након што су преговори са становницима Сера пропали, присталице Кантакузина су захтевале да се што пре крене према Дидимотици. Стефан душан је остао под Сером а Кантакузину је дао мало помоћне војске која је била неспремна за ратовање у далеким крајевима због исцрпљености дугим ратовањем. Кантакузин због слабе војске одлучује да се врати у Србију. Пошто су се његове присталице побуниле против његове одлуке, Кантакузин је одустао од повратка у Србију и наставио кретање ка Дидимотици. На путу за Дидимотику стигао му је гласник са поруком од његове супруге Ирине, која му је јављала да не прилази Дидимотици ако нема довољно велику војску. Та неочекивана најављена опасност убедила је присталице да се ипак врате у Србију.¹⁰⁵

У земљи српског краља, Јован Кантакузин је био у тешкој ситуацији јер није могао са слабом помоћном војском да помогне супрузи Ирине, која је била у опседнутој Дидимотици очекујући његову помоћ. Али далеко већи проблем за Кантакузина је била празна благајна, истрошена током две године живота ван царства.¹⁰⁶

У пролеће 1343. године Кантакузину се јавља нова нада. У табор двојице савезника је дошао извесни Арбен из Лерина, човек који је требало као гласник српског краља да оде у Верију и да преговара о условима предаје града. Арбен је кришом саветовао Јована Кантакузина да и сам пише житељима Верије јер је, иако је служио српском краљу, више волео да Верија и други западни градови припадну Кантакузину. По савету Арбена, Кантакузин је о свему обавестио Стефана Душана, који је према речима самога Кантакузина изјавио, да он не прави разлику да ли ће становници Верије прићи њему или Кантакузину. Тако се Арбен запутио у Верију носећи писма српског краља и Јована Кантакузина. Краљево писмо је дао да се чита на јавном скупу становника Верије, а царско писмо је тајно уручио његовим присталицама у Верији. Како су народ и племство били на страни Јована Кантакузина, становници Верије одабрали су тројицу људи који су обавестили Кантакузина да су они од почетка борбе увек били уз њега, али су се плашили да му приђу из страха према српском краљу, бојећи се његове освете. Пошто је о овим понудама

104 ВИНЈ VI, 426 – 427; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 116.

105 Исто, 429 – 430; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 117.

106 ВИНЈ VI, 434.

обавестио Стефана Душана и краљицу Јелену, они су саветовали свог савезника да никако не пропусти прилику да потчини Верију. Да би успешно заузео Верију, краљица Јелена је саветовала Кантакузина да узме немачке најамнике, који су били у служби Стефана Душана или латинске најамнике у који су били у њеној служби. Априла 1343. године са поменутих најамницима и својим присталицама Јован Кантакузин је стигао у Верију, где је са одушевљењем дочекан. Византијском претенденту су убрзо пришли и житељи неких оближњих тврђава: Сервија, Платамон, Петра, Соск, Старидол.¹⁰⁷

Исказ Јована Кантакузина о његовом уласку у Верију, треба упоредити са вестима о истом догађају које нам доноси Нићифор Григора знатно сажетије него сам Јован Кантакузин. Нићифор Григора наводи у свом делу да су посланици из Верије тајно без знања Стефана Душана, преговарали са Кантакузином јер је краљ Стефан Душан захтевао од житеља Верије да му предају град, тиме што ће у тврђаву пустити посаду Трибала (Срба). Григора у свом делу неспомиње никакву сагласност Стефана Душана да Јован Кантакузин заузме Верију. Григора наводи у свом делу да је Јован Кантакузин напустио заједнички табор под изговором „*да изађе тобоже у лов и неку шетњу ради одмора и царске забаве.*“¹⁰⁸ Анализирајући ова два исказа двојице савременика може се закључити да је Григорин исказ тачнији, јер је тешко поверовати да је Стефан Душан који се интересовао за град Верију и био у преговорима да му се град преда, тако олако препустио Кантакузину да заузме град који је био у Душановој сфери интересовања.

Кантакузинов улазак у Верију је свакако најавио крај савеза са краљем Стефаном Душаном. Треба нагласити да је овај савез био од почетка осуђен на неуспех, јер двојица савезника су имала различите интересе. Јован Кантакузин је желео да обезбеди војну помоћ краља Стефана Душана у борби против цариградског регентства за царски трон, док је Стефан Душан видео сјајну прилику да мешањем у грађански рат у Византији, настави ширење своје државе на рачун византијских територија.

Краљ Стефан Душан је поред заједничких савезничких акција водио и веома успешне самосталне акције у два правца. Први правац Душанових акција био је ка Албанији. Крајем 1342. године, освојио је простране територије са градовима Бератом, Канином и Кројом чиме је загосподарио целом Албанијом осим Анжујског Драча. Други правац ширења српске државе ишао је ка југоисточној Македонији, где је крајем 1342. године и почетком 1343. године самостално

107 Исто, 437 – 440; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 118 – 119.

108 ВИИНЈ VI, 245.

освојио тврђаве Костур, Хлерин и Воден. Такође је почетком 1343. године заузео тврђаву Мелник, некада у поседу Хреље, великог великаша краља Стефана Дечанског.¹⁰⁹

Веома важан догађај који је претходио раскиду савеза између Стефана Душана и Јована Кантакузина је било признавање Јована Кантакузина за цара од стране тесалских великаша децембра 1342. године, чиме је Кантакузин постао мање завистан од помоћи српског краља јер је стекао подршку унутар царства. Савез са Јованом Кантакузином је краљу Стефану Душану на крају постао сметња у његовим даљим плановима за ширење српске државе.¹¹⁰

Напуштање заједничког табора од стране Јована Кантакузина приликом његовог заузимања града Верије за који се интересовао и Стефан Душан био је само увод у формални раскид савеза и пријатељства двојице савезника, који ће на даље у будућности бити љути и највећи непријатељи.

На страни легитимних

Раскиду савеза Стефана Душана са Јованом Кантакузином допиринело је више догађаја. Први важнији догађај било признавање Јована Кантакузина за цара од стране архоната из Тесалије децембра 1342. године, чиме је његова велика зависност у односу на Стефана Душана у великој мери смањена. Други догађај који је још значајније довео до дефинитивног раскида савеза између двојице савезника било је изненадно напуштање табора Стефана Душана од стране Јована Кантакузина у априлу 1343. године, када је он триумфално ушао у град Верију, који се налазио у Душановој сфери интересовања. Кантакузин је тада увидео да подшка становника поменутих византијских области му пружа добре могућности да без помоћи Стефана Душана настави успешну борбу за царски трон. На такво опредељење свакако је утицало сазнање да је у данима пријатељства и савеза српски краљ у самосталним походима освојио многе градове и области царства Ромеја.¹¹¹

¹⁰⁹ М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 158 – 159.

¹¹⁰ Исто, 159.

¹¹¹ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 123.

Са друге стране, и Стефан Душан је увидео да му је савез са Јованом Кантакузином ограничава слободу деловања у коришћењу кризе унутар саме Византије и даљих планова ширења и јачања своје државе на рачун византијских територија и градова. Такође важно је напоменути да је Стефан Душан добијао примамиве понуде цариградског регентства о уступању многих градова и територија царства Ромеја ако за узврат прекине савез са Јованом Кантакузином и преда га регентству или га задржи у тамници.¹¹² Иако је и Стефану Душану и Јовану Кантакузину било јасно да је савезу и пријатељству дошао крај, ни један од двојице савезника није хтео јавно да откаже савез и обавезе које су из тог савеза произашле

Савез и пријатељство са Стефаном Душаном на које у свом делу стално инсистира Јован Кантакузин, било је засновано на личној користи обојце савезника која се није подударала. Тако да ово савезништво и пријатељство из интереса је исто тако из интереса постало непријатељство. Обојици је почео да смета савез једног са другим, Кантакузину јер је ојачао своје положаје у самом царству Ромеја, чиме је савез са Стефаном Душаном почео да му смета јер српски краљ за све време савеза са Кантакузином пружао му је помоћ али која није била довољна и некако се стиче утисак да је то радио намерно увек помажући га али недовољно, јер је Стефану Душану одговарало да рат међу Ромејима траје што дуже. Стефан Душан са друге стране је своју политику мењао у складу са својим интересима, док је Јован Кантакузин био слабија страна у грађанском рату он га је помагао али никако одлучно да он победи. Пошто је ојачао свој положај Кантакузин је постао јача страна у грађанском рату у Византији а интерес Стефана Душана променио, јер њему је у интересу било да рат међу ромејима траје што дуже.

Краљ Стефан Душан је био изненађен напуштањем табора а убрзо и освајањем Верије од стране Јована Кантакузина, о чему нам вести доноси Нићифор Григора „а владара Тибала догађај разгневи и велики кајањем му испуни душу, што имајући у рукама несмотреношћу испусти извор великих добитака“.¹¹³ Анализирајући овај исказ Нићифора Григоре разумљива је изненађеност и бес Стефана Душана јер док се Кантакузин налазио код њега или у његовој близини Стефан Душан као јачи чинилац савеза је у потпуности контролисао ситуацију.

Док је Јован Кантакузин спремао план за освајање Солуна којим су владали зилоти, његови заклетни непријатељи. Српски краљ је одлучио да повуче потез против доскорашњег савезника, тиме што је наредио немачким најамницима које је сам претходно уступио Јовану Кантакузину да га напусте. Недуго затим, српски краљ ступа у преговоре са намесником Солуна, Михаилом

¹¹² Исто, 123 - 124.

¹¹³ ВИИНЈ VI, 247.

Мономахом саветујући му да нападне снаге Јована Кантакузина које су још увек слабе, и тако искористиовај повољан тренутак. Да невоља буде већа по Јована Кантакузина, стигла му је вест да Алексије Апокавк са војском Ромеја долази у Солун, што је свакако узнемирило Јована Кантакузина.¹¹⁴ Увидевши да су противничке снаге далеко јаче, Јован Кантакузин је одлучио да се због своје сигурности што пре врати у град Верију. Док се повлачио пред војском коју је из Солуна водио Алексије Апокавк, Кантакузин је наишао на набујалу реку Вардар, коју због обилних пролећних киша није могао да пређе. Да невоља по Кантакузина буде већа, у његов табор код Вардара је стига вест да се на другој страни реке налази српска војска. Срби су му послали посланика да Кантакузина обавести да су ту због савеза да му помогну ако затреба против војске покренуте из Солуна. Кантакузин у свом делу о овом посланству говори „*Ништа поштено нису смерали, него или од Краља послати, или сами од себе погодивши замисао господара да је одлучио да нападне цара.*“¹¹⁵ Из овог исказа Јована Кантакузина може се закључити да је он већ знао за план Стефана Душана да нападне њега и његову војску при преласку реке. Мада треба нагласити да је Јован Кантакузин своје мемоаре писао после свих догађаја које је описује у њима, тако да је свакако знао развој догађаја.

Јован Кантакузин даље наводи да је један човек из Гаврова, њега спасао из замке Алексија Апокавка и Срба, откривши му план Срба да њихова војска под командом Божића и Стефана, састављена од пешака и коњаника, „*послата од Краља да толико може цару нашкоди.*“¹¹⁶ Кантакузин овим исказом јасно жели да истакне намеру Стефана Душана да га српска војска изненада нападне приликом преласка реке Вардар.

Пошто је човек из Гаврова показао газ који је ретко ко осим њега знао и преко кога је реку Вардар било лако проћи, војска Јована Кантакузина је кренула преко газа да пређе реку. О овом прелазу своје војске преко Вардара, најдетаљнији опис да је сам Јован Кантакузин у свом делу где каже „*Трибали се са супротне стране припреме за бој да би их спречили (у прелазу), служећи се из далека стрелама, Цар са најбољима користећи се јуришем и не штедећи животе, пређу како се могло нападани и ометани од Трибала.*“¹¹⁷ Исте вести о српском нападу на Кантакузина и његову војску нам доноси и Нићифор Григора, али се разликују по питању помоћи од човека из Гаврова, док Јован Кантакузин истиче да му је тај човек помогао због неког ранијег добротинства које је Кантакузин њему учинио, Григора нам преноси да је помоћ била условљена тражењем велике

114 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 125 – 126.

115 ВИНЈ VI, 442.

116 ВИНЈ VI, 443.

117 Исто, 443 – 444.

награде.¹¹⁸ Анализирајући исказе обојице византијских писаца може се закључити да је Нићифор Григора био у праву по питању помоћи човека из Гаврова јер је логично да је искористио тешку ситуацију у којој се нашао сам Кантакузин, мада сам Јован Кантакузин стално кроз цело своје дело говори да су њега сви помагали из пријатељста према њему или неке раније захвалности а нико из интереса.

Мада се овај догађај може сматрати првим оружаном сукобом српског краља и Јована Кантакузина, даља дешавања су показала да обојица још увек нису били спремни да отворено зарате. Кантакузин у свом делу наводи да није дозволио гоњење и убијање српске војске која му је ометала прелаз његових снага преко Вардара *„јер, није желео да Краљу пружи било какав изговор за рат.“*¹¹⁹ Јован Кантакузин овим својим исказом пребацује кривицу Стефану Душану за напад на њега а себе представља као човека који је упркос нанетој неправди поступио праведно, на неки начин себи приписује једну веома важну позитивну особину чојства, јер је обуставио свако гоњење и убијање Душанове војске.

Јован Кантакузин је чим је стигао у Верију отпустио немачке најмнике српском краљу и даље је пребацивао Стефану Душану *„да су они који су га спречавали при прелазу Вардара чинили неправду и да су поступали противно уговорима и заклетвама њиховим, које су међусобно закључили.“* Са друге стране, Стефан Душан како сам Кантакузин говори још није одлучио да зарати са њим, и пошто му пропала замка за Кантакузина, послао је Кантакузину команданте српске војске Божића и Стефана да их он казни због напада приликом његовог преласка Вардара.¹²⁰ Анализирајући овај исказ Јована Кантакузина, може се закључити да је Стефан Душан да би са себе скинуо сваку сумњу за кршење уговора и заклетве и одговорности за овај напад на Кантакузина, кривицу свалио на двојицу својих заповедника које је на неки начин жртвовао.

Алексије Апокавк пошто је видео да се Јован Кантакузин спасао, из Солуна је прво упутио посланике Стефану Душану, наговарајући га да зарати са њим. Такође је велики дукс послао посалнике у Верију, покушавајући да се споразуме са Јованом Кантакузином али безуспешно пошто је ову понуду Кантакузин одбио.¹²¹ У исто време и српски краљ је појачао своју активност према Јовану Кантакузину, што он сам у свом делу спомиње као покушај подвале. Стефан Душан је путем посланства послатог Кантакузину у Верију, тражио као таоце децу угледних грађана, изговарајући се да је то ради сигурности Јована Кантакузина. Пошто он није

¹¹⁸ Исто, 250; 443 – 444.

¹¹⁹ Исто, 444.

¹²⁰ ВИИНЈ VI, 444 – 445.

¹²¹ Исто, 445 – 446; Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 127.

прихватио да преда таоце, Кантакузин даље у делу каже „онај Краљ се окренуо другој замисли и позва цара себи. Због неких потреба заиста жели да буде у близу, јер, рече, да се из државе Пеонаца (Угара) нешто покреће и да му то задаје велику бригу. Зато сматра да је потребно да заједно размотре и да изаберу оно што се чини корисним. А цареви пријатељи тајно одаше заверу (јер смишљао је ако би могао да га зароби) и опомињаху га да га се као злонамерног чува. Цар да не би пружио изговор за рат, претварао се да не зна ништа. Кантакузин је послао млађег сина Манојла и нећака Јована Анђела са изговором да сам не може да дође лично јер не може да напусти Верију пошто му је град тек недавно пришао. Стефан Душан пошто није имао стварних разлога да се саветује, послао је обојицу назад Кантакузину. Даље у сво делу Јован Кантакузин описује како је Стефан Душан раскинуо савез са њим: „Мало пак касније, пошто сплеткарећи ништа није могао да постигне, скинувши маску, објави отворено рат. Јер, пославиши посланство цару, прекине с њим мир, споразуме и заклетве, рекавши да ће у борби колико год буде могао, помоћи царици (Ани Савојској).“¹²²

Пажљиво Анализирајући ове исказе Јована Кантакузина, јасно се може закључити да он Стефана Душана приказује као лукавог сплеткароша, дволичног човека који једно мисли а друго ради и који крши положене заклетве и склопљене уговоре када му корист то налаже. Кантакузин ту такође представља да је Стефан Душан мислио да је Јован Кантакузин лаковеран и да ће насести на његове замке и подвале. Себе наравно представља као опрезног и још лукавијег човека од њега, пошто није насео на његове подвале. Такође је веома занимљив податак да Јован Кантакузин константно у свом делу напомиње да има пријатеље и присталице који се налазе у околини српског краља јер га увек обавесте о његовим замкама, подвалама, намерама.

Јака дипломатска активност цариградског регентства свакако је помогла раскиду савеза Стефана Душана са Јованом Кантакузином. У преговорима краља са регентством су учествовали у посредништву Млечани путем свог поклисара у Србији Марина Винијера, па је савез између српског краља и цариградског регентства склопљен августа 1343. године.¹²³ Овим споразумом Стефан Душан је напустио Јована Кантакузина и пружио руку сарадње цариградском регентству које се свим средствима трудило да задобије његову благоданост. Син српског краља, Урош је верен сетром цара Јована V Палеолога у лето 1343. године. Уместо савезника Јован Кантакузин је сада имао у Стефану Душану моћног противника.¹²⁴ Стефана Душана је интерес довео склапања

122 Исто, 447 – 449.

123 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 129.

124 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 482.

савеза и пријатељства са Јованом Кантакузином, а такође га промена интереса довела до раскида савеза са Кантакузином и склапања новог савеза са цариградским регентством.

Раскид савеза са Стефаном Душаном, је веома узнемирио Јована Кантакузина и његове присталице, што је било и очекивано, јер су се они, заједно са својим вођом нашли затворени у Верији, а суочени са још једним непријатељем чије чете нису биле далеко од града.¹²⁵ Међутим, Јован Кантакузин је пронашао новог савезника у селџучком емиру Умуру, господаром Смирне, пошто му је претходно послао посланство у којем тражио његову помоћ.¹²⁶ Већ крајем 1342. године, Јован Кантакузин се обратио умуру за помоћ и отада је стално уживао подршку Турака, прво Селџука, а касније Османлија.¹²⁷

Док је Јован Кантакузин био у Верији, стигла му је тражена помоћ од Селџука, коју је послао смирски емир Умур.¹²⁸ Након пљачакња околине Солуна, Умур је са флотом допловио до Пинда, половина Селџука је кренула ка Верији да би се спојили са војском Кантакузина и заједничким снагама напали Солун.¹²⁹ Долазак Селџука у Пинду повезан је са једном занимљивом епизодом у односима Јована Кантакузина и његовог тада већ бившег савезника Стефана Душана. О војним акцијама Селџука на тлу Македоније сачувани су записи и код Јована Кантакузина и код Нићифора Григоре. Но, прича о владању нових Кантакузинових савезника код ове двојице савременика веома разликује. Док Јован Кантакузин у свом делу говори „*Цар, пошто је сазнао да су варвари допловили у Пинду, најревносније се трудио да краљева земља не претрпи никакву штету пославиши посланике, позва да све уведу у градове и тврђаве, најављујући напад варвара. И нико не би заробљен од њих, нити из земље потчињене цару (Јовану Кантакузину).*“¹³⁰ Јован Кантакузин овим својим исказом наглашава да је он упркос раскиду савеза са Стефаном Душаном, он и даље пријатељски настројен српском краљу што показује упозорењем на напад Селџука и бригом да земља српског краља непретрпи никакву штету. У то се са правом може сумњати, јер је Стефан Душан још од лета 1343. године, постао савезник регентства а и тешко је поверовати да је Кантакузин имао било какву намеру да заштити територију и људе српског краља. Даљом анализом овог исказа види се намера да Јован Кантакузин заташка шта се стварно десило тада ради добијања потпуне слике овог догађаја морамо упоредити вести које нам доноси Јован Кантакузин, са вестима које нам доноси Нићифор Григора.

125 ВИИНЈ VI, 448 – 449; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 129.

126 Исто, 449 – 450.

127 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 482.

128 ВИИНЈ VI, 252; 450.

129 Исто, 450.

130 ВИИНЈ VI, 450.

Нићифор Григора описујући исти догађај наводи да је „*већина (Селцука), дакле, оставивши довољну посаду на бродовима, одмах крринули у пљачку и жестоко опустошили делове крајева потчињених Трибалима, одводећи људе и стоку са поља и куће палећи и многим без борбе стављајућ ратни оков.*“¹³¹ Анализом исказа обојице византијских писаца може се оправдано закључити да је исказ Нићифора Григоре веродостојнији од Кантакузиновог који покушава да сакрије да су његови савезници Селцуци похарали области српског краља у близини Солуна.

Циљ нових Кантакузинових савезника, Селцука био је да са Јованом Кантакузином и његовим присталицама нападну Солун. Он се одазвао таквом плану напустивши Верију и кренуо ка Солуну. Истовремено је упутио посланство српском краљу изјављујући „*да, ма да је њему стало да се одрекне уговора и савеза са њим, он (Јован Кантакузин), сећајући се части и пријатељства које је уживао боравећи код њега (Краља) није се покренуо на срџбу, нити је уговор раскинуо, сматрајући неумесним да самим делима јавно не искаже у којој мери ће узвратити пријатељима, па одабра да сам покаже такву благонаклоност.*“¹³² Анализирајући овај исказ Јована Кантакузина он настоји себе да прикаже као човека који прашта Стефану Душану његово раскидање уговора због ранијег пријатељства и части које је сам Кантакузин уживао за време боравка код Стефана Душана у Србији.

Даље Кантакузин у у свом делу описује како је он заштитио земљу српског краља од својих савезника Селцука, „*И сада када је дошла к њему персијска (турска) војска, која је могла да нашкоди, спречио их је наредивши да не пустоше земљу, јер је пријатељска и савезничка, а касније ће колико год буде могао бити од користи. На њему (Краљу) је или да буде захвалан према њему (Јовану Кантакузину), заиста осведоченом и најбољем пријатељу, или да покрене рат без икаквог разумног и праведног разлога.*“¹³³ Пажљиво анализирајући овај Кантакузинов исказ, може се закључити да он настоји да прикаже себе као праведног човека, истичући да је лично његова заслуга што су Селцуци поштедели земљу српског краља, што наравно није било тачно јер нам Нићифор Григора доноси сасвим супротне вести да су Турци опљачкали и опустошили земљу српског краља и стварно је тешко поверовати да је Јован Кантакузин могао да спречи Селцуке, јер ће се касније видети да су они пљачкали и Ромеје у Тракији. Такође је веома битно што себе Кантакузин представља као најбољег и осведоченог пријатеља Стефана Душана и да оставља

131 Исто, 253.

132 Исто, 450 – 451.

133 ВИНЈ VI, 451.

избор српском краљу да ако жели праведно и разумно да поступи, то значи да не ратује против Кантакузина.

Даље Кантакузин говори да је позвао српског краља и његову супругу Јелену да са Селџуцима, дође у Дидимотику.¹³⁴ Стефан Душан и његова супруга се нису одазвали позиву.¹³⁵ Из овог исказа не може се тачно утврдити тачна намера Јована Кантакузина који је позвао Стефана Душана да са женом Јелоном крене у Дидимотику, можда је хтео да лукавством зароби српског краља, као што је нешто раније српски краљ покушао њега да лукавим планом зароби.

Јесени 1343. године, Јован Кантакузин је заједно са Селџуцима опет али без успеха напао Солун. Такође јесени исте године је склопио савез са Момчилом, обласним господаром крајева на јужним падинама Родопа, који је често мењао стране током грађанског рата у Византији.¹³⁶ У пролеће 1344. године, положај Јована Кантакузина се нагло погошао пошто су га напустиле селџучке чете емира Умура који је повукао своју војску пред због напада хришћанске лиге на његову престоницу Смирну.¹³⁷ Јован Кантакузин у свом делу овако описује свој тежак положај у пролеће 1344. године, „Тада, пошто је Умур отишао, цару (Јовану Кантакузину) запрети страшан рат од свих суседа. Наиме, Краљ, водећи главнину своје војске, стиже до Зихне, намеравајући да цара нападне у Тракији. Бугарски цар Јован Александар дошао је као савезник младог цара Јована V палеолога до тврђаве Стилвне.“¹³⁸ У пролеће 1344. године, Стефан Душан је заузео Зихну.¹³⁹ Док је Стефан Душан боравио у Зихни, дошло је до првог сукоба српске војске и Селџука на путу између Сера и Солуна, код Стефанијане маја 1344. године где су Селџуци тешко поразили Србе, којима је командовао војвода Прељуб.¹⁴⁰ Пораз српске војске код Стефанијане је утицао на Душанову одлуку да се врати у своју земљу, али већ у лето 1344. године, он је поново био у Зихни, добро оценивши да ће бити корисније да се врати у близину крајева у којима су се одвијале борбе за царски трон у Византији. Томе је погодновало што се Јован Кантакузин нашао пред тешким искушењима јер су га напустили савезници Селџуци, а против њега се, привучен понудама цариградског регентства, окренуо и родопски господар Момчило.¹⁴¹

134 Исто, 451.

135 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 132.

136 ВИНЈ VI, 452 – 456; Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 132 – 133.

137 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 133 – 134.

138 ВИНЈ VI, 456 – 457.

139 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 135.

140 ВИНЈ VI, 458 – 460.

141 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 138 – 139.

У лето 1344. године, у југоисточну Македонију се вратио краљ Стефан Душан, а разлог његовог повратка је повезан са доласком посланика код Јована Кантакузина у Дидимотику из Сера, града у коме је дуго владала струја против Јована Кантакузина која је чак убила његовог посланика.¹⁴² Посланици из Сера су како сам Јован Кантакузин каже у свом делу њега молили за опроштај због ранијег држања према њему и тражили су његову помоћ, „јер, после повлачења цара (Јована Кантакузина) оданде, утаборени Краљ сједне стране посече дрвеће и свом снагом опустоши околину, а са друге за дуже време непрекидно опседајући град, доведе га у безизлазан положај, да је већ било опасно да постане жртва глади. А становници Сера, наставивши се већ у крајњој опасности, најзад су сагледали шта је корисно и одлуче да приђу цару Кантакузину, да би Краљ због пријатељства према њему дигао опсаду; то се и десило.“¹⁴³ После клицања Јовану Кантакузину као цару по градским улицама и помена његовог имена на службама у храмовима у Серу, Стефан Душан је понудио примирје и удаљивши се, улогорио се недалеко од града. Советима српских великаша који су били пријатељи Јована Кантакузина, житељи Сера су тражили помоћ од Кантакузина и да им он пошаље заповедника јер ће се тада српски краљ сасвим повући. Он је послао у Сер као заповедника Јована Хрисоверга, а истовремено је Стефану Душану послао изасланике тражећи да се придржава ранијих заклетви и да се са својом војском повуче из околине Сера, што се убрзо и догодило.¹⁴⁴ Из поменутих исказа Јована Кантакузина произилази закључак да је Стефан Душан због пријатељства са Јованом Кантакузином и клицањем његовог имена, напустио опсаду Сера, у шта треба сумњати јер је он већ од лета 1343. године, био на страни регентства а ови догађаји се дешавају годину дана касније. Вероватно је на повлачење Стефана Душана утицао више пораз Срба од Селцука код Стефанијане маја 1344. године, или можда и процена српског краља да нема довољно снаге да заузме овај велики град. Такође је битна чињеница да се Јован Кантакузин позива на одредбу уговора да сви градови Ромеја које су у тренутку склапања савеза (лето 1342.) држали Ромеји припадну Јовану Кантакузину.

Зиму 1344/5. године, Стефан Душан провео је у Србији припремајући се да почетком пролећа крене у крајеве југоисточне Македоније не би ли се нашао ближе суседној Тракији, где се наслућивала завршна етапа грађанског рата у Византији.¹⁴⁵ Наредног пролећа 1345. године, Јовану Кантакузину долазе у помоћ Селцуци са 20000 коњаника. Одмах се Јован Кантакузин уз помоћ Селцука обрачунао са Момчилом који је недавно прешао на страни регентства. у бици код

142 Исто, 139.

143 ВИИНЈ VI, 470.

144 Исто, 470 – 472.

145 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 141.

Перитеориона 7. јуна 1345. године је Момчило поражен и убијен.¹⁴⁶ Кантакузин након ликвидације Момчила даље говори у свом делу, „А пошто се цар (Јован Кантакузин) решио Момчила, сматрао је да треба да се окрене и Краљу кривцу и вероломнику. Јер овај (Краљ), видећи да рат међу Ромејима страшно уништава све њихово, мало марећи за уговоре са царем (Јованом Кантакузином) освоји и неке Ромејима потчињене градове опседајући дуго времена Сер, доведе га у велику оскудицу и управо се нада да ће га ускоро освојити.¹⁴⁷ Он у овом свом исказу приказује Стефана Душана као човека који крши заклетву, уговор и као кривца што осваја византијске градове користећи се тамо међу Ромејима. Али непосредно он признаје Стефану Душану да је лукав а може се рећи и интеллигентан, јер он вешто користи невоље у Византији захваћеној грађанским ратом да би проширио своју државу.

Кантакузин даље наводи да је Стефан Душан покушавао да Сер освоји помоћу својих присталица изнутра. Јован Кантакузин му је послао Јована Вријенија, да затражи да се Стефан Душан повуче даље од Сера, јер он припада Кантакузину уз претњу српском краљу да више не узнемирава Сер нити други град потчињен Ромејима, запретивши нападом турске војске на Стефана Душана. Друга опција је била „ако он не послуша и неће да се одрекне од кршења уговора и наношења неправде, него опседа градове, нека га (Јована Кантакузина) не оптужује ако буде узвратио, као оног који је раскинуо уговоре и био незахвалан према добочинитељу, када му је највише требало.“¹⁴⁸ Анализом овог исказа Јована Кантакузина који се може сматрати неком врстом ултиматума, јер ако Стефан Душан не напусти опсаду Сера следи напад Селцука који су већ поразили код Стефанијане Душанове снаге. Важније је што је Стефан Душан приказан као неправедан јер крши уговор, такође Кантакузин пребацује кривицу на њега ако дође до рата, опет показујући своје настојање да до рата не дође и показујући своју захвалност за добротинство током боравка у Србију.

Посланици су се вратили Кантакузину и рекли да се српски краљ повукао још пре него што су они стигли. У међувремену је стигла вест да је у Цариграду убијен Алексије Апокавк 11. јуна 1345. године, он је био највећи непријатељ Јована Кантакузина током овог грађанског рата.¹⁴⁹ Одмах након убиства великог дукса, Јован Кантакузин је на наговор присталица и савезника Селцука кренуо на Цариград али није успео да уђе у град. Иако преврат у престоници није доведен до краја, неоспорно је да је убиством Алексија Апокавка регентство царице – мајке Ане

146 ВИИНЈ VI, 473 – 477; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 141 – 142.

147 Исто, 477 – 478.

148 Исто, 479 – 480.

149 ВИИНЈ VI, 480 – 481.

Савојске остало без главног покретача свих акција. То је битно утицало на исход вишегодишње борбе за власт у Царству, чији је крај био само питање времена.¹⁵⁰

Док је Јован Кантакузин покушавао да уђе у Цариград безуспешно, за то време је српски краљ слободно наставио своје војне акције, првенствено против Сера. О српском заузећу Сера извештавају нас обојица византијских писаца. Нићифор Григора у свом делу говори „*А Краљу, владару Трибала, не беше доста што се мешао у сукобе који су Ромеји међусобом водили... зато су попут огња ширио и стално поробљавајући надалеко пустошио градове и земље Ромеја, а да никога не беше ко би се могао супротставити таквим његовим нападима.*¹⁵¹ Детаљно анализирајући овај исказ Нићифора Григоре може се закључити да је тачна његова тврдња да током овог грађанског рата у Византији, нико није био у стању да се супротстави освајањима Стефана Душана.

Даље у свом делу Григора наводи „*Јер, Византинцима беше заиста много боље да и ћутећи и признајући предају (њему) све до Христопоља, него да Кантакузину пође за руком да освоји. А и Кантакузину то сасвим не беше по вољи, али ипак заузет у грађанском рату, није имао прилике да брани. Зато му се (Стефану Душану) тада потчини све до Христопоља осим Солуна, између осталог и Сер, велики и славан град, пошто се због глади и дуге опсаде, две нагоре несреће предао по споразуму.*“¹⁵² Овај исказ Нићифора Григоре осим што говори о дубокој подељености византијског друштва што је свакако ишло у прилог Стефану Душану, констатује да је Јован Кантакузин желео да се супротстави Стефану Душану али да је био заузет грађанским ратом па зато није могао, што се може протумачити и као оправдање за Јована Кантакузина који је хтео али није могао да се супротстави српском краљу.

Јован Кантакузин у свом делу наводи да је Стефан Душан заузео Сер, деловањем својих присталица унутар града.¹⁵³ Већ септембра 1345. године, свакако непосредно пре освајања Сера, српски краљ је издао на грчком језику простагму манастиру Св. Јована Претече на Меникијској гори код Сера. Октобра 1345. године краљ Стефан Душан издао је истом манастиру и грчку хрисовуљу са потврдом свих поседа и права, свечани документ који је у средњем веку често пратио промену власти у некој области.¹⁵⁴ Освајање Сера 25. Септембра 1345. године после низа

150 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 142.

151 Исто, 262.

152 ВИИНЈ VI, 262 – 265.

153 Исто, 482.

154 *Грчке повеље српских владара*, зборник за историју, језик и књижевност српског народа (српска краљевска академија) Београд 1936, (објавили : др. Александар Соловјев и др. Владимир Мошин), 2 – 17.

покушаја од 1342. до 1345. године, представљало је највећи успех у владавини Стефана Душана и означило је прекретницу у његовој владавини.

Идеја царства и крунисање Стефана Душана за цара

До уздицања на царство српска средњовековна држава под династијом Немањића морала је да превазиђе дуг пут који је обухватао неких 200 година властитога успона и сучељавања са Византијом; господарем, непријатељем и примером за угледање.¹⁵⁵ Стефан Душан када је дошао на власт, пред очима је имао два царства, једно од кога је сва идеологија једног јединог царства потицала и друго које је својом егзистенцијом доказивало да су могућа и друга царства.¹⁵⁶ Идеја о царском достојанству је код Стефана Душана постепено сазрела.¹⁵⁷

Три битна услова који су могли утицати на српски пут ка царству били су територија, економски потенцијал и војна снага. Цела српска држава настала је на територији отргнутој од Византије, али су за њено уздицање у најјачу балканску силу важна освајања од времена краља Милутина па до освајања краља и цара Стефана Душана. Значајно место на путу ка царској титули Стефана Душана су имали преговори које је у лето 1342. године водио са византијским претендентом Јован Кантакузином. Стефан Душан је већ тада полагао право на градове и територије царства које ће тек освојити.¹⁵⁸ Тада се српском краљу Стефану Душану указала згодна прилика да под изговором савезничких обавеза и помоћи додатно прошири границе своје државе ратујући против царице Ане Савојске и цариградског регентства.¹⁵⁹ Његови освајачки походи и успешна освајања византијске територије без сумње су допринели да је идеја о српском царству и више него могућа. Након крупних територијалних освајања за време учешћа у византијском грађанском рату, односно од 1343. године, у Душановој владарској титули налазе се „грчке земље“, истиче се да је он „честник грчких страна“. Дакле у тим годинама, а поготово након заузећа Сера 24. септембра 1345. године краљ Стефан Душан је чврсто решио да се крунише за цара.¹⁶⁰

Став Стефана Душана према византијском царству почивао је на принципу суделовања у породици царева у којој је прво место и несумњиви ауторитет имао цар Ромеја. Стефану Душану је за пример служио однос бугарских владара који су учествовали у византијском царству али без жеље да га разоре или замене.¹⁶¹ Пример на који се угледао Стефан Душан али и његови претходници нарочито његов деда краљ Милутин, успоставио је бугарски цар Јован II Асен (1218 - 1241) својом политиком на Балкану, којом је јасно установио нови политички модел који је

¹⁵⁵ Љ. Максимовић, *Српска царска титула*, Глас САНУ, одељење историјских наука, књига X, Београд 1998, 173.

¹⁵⁶ Сима М. Ћирковић, *Србија и Царство*, Глас САНУ, одељење историјских наука, књига X, Београд 1998, 148.

¹⁵⁷ Д. Марјановић, *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, Нови Сад 2018, 98.

¹⁵⁸ С. Ћирковић, *Србија и Царство*, 148 – 149.

¹⁵⁹ Д. Марјановић, *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, 93.

¹⁶⁰ Исто, 98.

¹⁶¹ Марјановић, *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, 98 – 99.

обухватао; потпун и апсолутни повратак и приврженост православљу и напуштање уније са Римом, блиску личну везу са византијским царем кроз брачне савезе и последично, прихватање да је постојао „чисто“ римски цар чија власт над Новим Римом неће бити оспорена, док ће истовремено присвајати римство као део политичког идентитета и учествовати у римским политичким традицијама.¹⁶²

Одлучујућа етапа у освајању византијских територија која је убрзала одлуку српског краља да се прогласи за цара уследила је у лето и јесен 1345. године, када је српски краљ заузео крајеве југоисточне Македоније са полуострвом Халкидиком и градом Сером. На путу према царској круни краљ Стефан Душан је потпуно следио византијске узоре према којима је уздицање једног василевса пролазило кроз одређене етапе церемонијала. Пре крунисања обављало се проглашење које није имало црквени карактер¹⁶³ а вршене су и неопходне припреме јер је сам чин могао наићи на отпор светогорског монаштва и у целој православној цркви. Српски краљ због тога шаље свог логотета Хрса на преговоре са светогорским Протатом који су новембра 1345. године окончани споразумом, где се он обавезао да поштује све што је том приликом утаначено.¹⁶⁴ Прва и најважнија тачка споразума је била прихватање Стефана Душана за легитимног владара Свете Горе уз компромисно решење; Протат је прихватио да се име Стефана Душана помиње приликом богослужења у свим светогорским манастирима али после имена ромејског цара. Тиме је легализована власт српског владара у Светој Гори а он се заузват обавезао да ће поштовати дотадашње привилегије и поседе, уз доделу неких нових поседа.¹⁶⁵

Време када се Стефан Душан прогласио за цара може се утврдити анализом његових потписа приликом издавања две грчке хрисовуље. Прва општа хрисовуља издата свим светогорским манастирима новембра 1345. године, документ потписан на српском језику: „*Стефан у Христу Богу верни краљ*“.¹⁶⁶ Значајна промена у потпису Стефана Душана се уочава већ у јануару 1346. године, када је Стефан Душан даровао прву грчку хрисовуљу манастиру Ивируну на којој је сачуван његов потпис на грчком језику: „*Стефан у Христу Богу верни цар и самодржац Србије и Романије*“.¹⁶⁷ Наведене две грчке хрисовуље Стефана Душана показују да је он проглашен за цара између новембра 1345. и јануара 1346. године.

¹⁶² В. Станковић, *John II Asen (1218 / 1241) the importance of being Roman, and the battle for dominance over southeast Europe*, Пловдив, 2019, 49 – 54.

¹⁶³ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 159.

¹⁶⁴ М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 162

¹⁶⁵ Исто, 162.

¹⁶⁶ *Грчке повеље српских владара*, 35.

¹⁶⁷ *Грчке повеље српских владара*, 41.

Јован II Асен је својом политиком из корена променио политичке трендове на Балкану и успоставио политички пут којим су ишли сви други владари у региону до успостављања османске власти у 15. веку. Римство је постало априори политичка титула свих владара у југоисточној Европи без обзира да ли су они били „прави“ Римљани, тј. Византијски, латински Римљани, Бугари или Срби. Исто је важило и за Стефана Душана коме је овај бугарски модел био узор.¹⁶⁸

О проглашењу за цара српског краља Стефана Душана, византијски писци, Нићифор Григора и Јован Кантакузин у својим делима нису посветили велику пажњу, поготово Јован Кантакузин који се и сам борио да постане признати цар Ромеја.¹⁶⁹ Јован Кантакузин у свом делу говори да после освајања Сера и већег дела државе Ромеја, Стефан Душан „*прогласи себе за цара Ромеја и Трибала (Срба), сину додели достојанство краља*“.¹⁷⁰ Нићифор Григор у свом делу је оставио детаљнији опис проглашења Стефана Душана за цара: „*Због тога краљ осећајући се јачим и испунивши се највећом охолошћу, јер мислио је да ништа што је од Византа остало под Ромејима неће одолети Његовој сили и владарској власти, прогласи се царем Ромеја и варварски живот замени ромејским обичајима, па се јавно служио владарском капом и сјајним одежама, које приличе тој великој части и служи се и до данас*“.¹⁷¹ Да би српски владар успешно завршио свој пут ка царству, његову царску титулу требало је да потврди црква обредом крунисања и миропомазања. Цариградски патријарх је крунисао Ромеје на истоку а римски папа на западу. У тадашњим околностима Стефан Душан није могао очекивати круну ни од једног ни од другог. Царство је морало имати сопствену патријаршију и патријарха па је одлучено да се то достојанство додели српском архиепископу. Ту одлуку подржали су српска и охридска архиепископија и трновска патријаршија.¹⁷²

Уз пристанак три аутокефалне цркве и у присуству њихових поглавара, српски архиепископ Јоаникије проглашен је за патријарха, најкасније у априлу 1346. године. Овим чином створен су услови да царско крунисање и миропомазање обави српски патријарх.¹⁷³ Према писању анонимног Даниловог настављача у слову „О постављању првог патријарха српског Јоаникија“ српски краљ Стефан Душан се, заузевши „*многе земље и градове грчке, венча се на царство у граду Скопљу и постави архиепископа кир Јоаникија за патријарха*“.¹⁷⁴

168 В. Станковић, John II Asen (1218 - 1241), 49 – 54.

169 Д. Марјановић, *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, 97.

170 ВИНЈ VI, 482 – 484.

171 Исто, 265.

172 М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 162.

173 Исто, 162.

174 Данилови настављачи, 128.

Проглашењу царсва и патријаршије, цара и патријарха прихватио је државни сабор одржан у Скопљу. На најсвечанији начин, по свим црквеним обредима и по византијском церемонијалу, Стефан Душан Немањић је крунисан царском круном у граду Скопљу на Ускрс 16. априла 1346. године. Царску круну примио је с благословом из руку српског патријарха Јоаникија и трновског патријарха Симеона, а такође уз благослов српских, бугарских и једног дела грчких архијереја, светогорског протата, свих игумана и најугледнијих светогорских монаха.¹⁷⁵

Изостао је ипак најважнији благослов цариградског патријарха. Стефан Душан је стекао царску круну и основао патријаршију без сагласности византијског цара и цариградског патријарха, али је образложење за свој поступак нашао у учењу хришћанске цркве. Бог је тај који му је даровао царство, а божија воља и милост узнела га је „од краљевства на православно царство“, а царски венац је примио из Христових руку. Законитост поступка Стефана Душана осигуравала је дакле божија воља. Стефан Душан је као и сви Ромејски цареви пре њега, веровао да је царска власт божанског порекла.¹⁷⁶

Значајна је чињеница што после априла 1346. године, ни Јован Кантакузин ни Нићифор Григора не придају српском владару Стефану Душану титулу цара или василевса, већ га називају краљем. Такође обојица византијских писаца ни не помињу крунисање Стефана Душана за цара, а може се сматрати да су свакако знали за тај догађај, већ помињу само проглашење за цара, свесно тиме умањујући значај крунисања царском круном Стефана Душана. Анализирајући дела и Јована Кантакузина и Нићифора Григоре који не помињу крунисање Стефана Душана за цара, може се закључити да им је главни разлог за то био јер није био крунисан од цариградског патријарха како су били крунисани цареви у Цариграду.

Крунисање Стефана Душана царском круном повећало је број царева у хришћанском свету, чиме је додатно ослабљена идеја о једном једином царству, али то није значило негацију те идеје.¹⁷⁷ Начело хијерархије држава остало је не промењено, јер се борба водила за највиши ранг - царско достојанство.¹⁷⁸

Царским крунисањем Стефана Душана и каснијим уласком Јована Кантакузина у престоницу фебруара 1347. године, односи између њих двојице се погоршавају, кулминацију ће

175 М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 162; Д. Марјановић, *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, 100 – 101.

176 Исто, 101 – 102.

177 Д. Марјановић, *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, 99.

178 Г. Острогорски, *Византијски систем хијерархије држава*, Сабрана дела VI, Београд 1970, 245.

добити 1350. године приближавањем Стефана Душана младом византијском цару Јовану V Палеологу чиме је Стефан Душан престао да буде учесник у Царству и постао је супарник.

Јован Кантакузин према царској титули Стефана Душана

Када се разматра питање реакције Јована Кантакузина али и целе Византије на крунисање Стефана Душана за цара, треба узети у обзир контекст грађанског рата који се налазио у завршној фази.¹⁷⁹ На царско крунисање Стефана Душана први је реаговао његов бивши савезник Јован Кантакузин и ова реакција је била приватног карактера. Као лични одговор на недавни чин крунисања у Скопљу за цара Стефана Душана, Јован Кантакузин се крунисао у Андријанопољу за цара на празник Св. Константина и Јелене 21. маја 1346. године. Важна је чињеница да је званични протест из византијског царства које се налазило у завршној фази грађанског рата, против проглашења патријаршије и крунисања Стефана Душана у Скопљу за цара, није потекао од световних власти већ од васељенске патријаршије.¹⁸⁰ Узрок слабости световних власти у византијском царству био је управо грађански рат који се водио између цариградског регентства, на челу са царицом - мајком Аном Савојском, и Јована Кантакузина који је окончан тек 1347. године.¹⁸¹

О овој реакцији васељенске патријаршије говори домаћи извор, анонимни настаљвач Данила II, у белешци о животу српског патријарха Саве каже: „*А тадашњи патријарх царствујућег града васељенски кир Калист, посла и „одлучи“ цара са патријархом и његове архијереје*“.¹⁸² Из овог исказа анонимног Даниловог настављача види се да се одлучење не односи на цео народ, већ на српског цара и патријарха са српским велико достојницима. Од тог момента српска црква се налази у расколу са цариградском патријаршијом.

Да би смо разјаснили ову духовну казну изречену Стефану Душану, српском патријарху Јоаникију и српским архијерејима потребно је објаснити значење термина и анатеме и одлучења. Наиме, анатемисање и одлучивање јеретика или расколника у цркви сматрају се различитим видовима црквених казни. Анатема има значење проклетства и сматра се најтежом црквено – духовном казном и односи се пре свега на хришћане појединце или групе које исповедају и проповедају крива догматска учења односно јереси која нарушавају учења цркве. Као таква анатема је духовна казна највишег ранга и није одговарајућа за проблем који је настао у односима српске цркве и цариградске патријаршије.¹⁸³

179 С. Пириватрић, *Улазак Стефана Душана у царство*, Зборник радова Византолошког института XLIV (2007), 399.

180 Б. Ферјанчић, *Византија према српском царству*, Глас САНУ, Одељење историјских наука 10 (1998), 160 – 162.

181 С. Мешановић, *Још једном о калистовој анатем*, Зборник радова Византолошког института, XXIX – XXX, (1991), 222.

182 Данилови настављачи, 129.

183 Д. Марјановић, *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, 114.

Одлучење се као духовна казна примењује у случају нарушавања црквеног поретка и уређивања и црквене праксе, услед чега су се расколи кроз историју цркве углавном и јављали. Међутим, треба да приметити да у суштини сваког одлучења од цркве што је суштински значило одлучење од заједничарења у евхастии јесте заправо била најтежа казна којом је појединац, епархија или читава помесна аутокефална црква бивала као уд одсечен од саборног тела цркве и према томе осуђена на духовно мртвило. У том смислу већа казна за хришћане и не може да постоји.¹⁸⁴

Поставља се питање да ли је одлучење цара Стефана Душана, патријарха Јоаникија и архијереја српске цркве које је изрекао цариградски патријарх Калист имало само политичку димензију са циљем да подржи војну акцију Јована Кантакузина, или су ипак постојале дубље основе за овај чин пре свега у канонском праву и предању цркве, при чему не треба занемарити занемарити политичке побуде за његово остваривање. Наиме, питање промене достојанства помесне аутокефалне цркве није регулисано црквеним канонским правом, али је предање цркве ту сасвим јасно да се код тог питања не може занемарити улога Мајке - Цркве, која је у овом случају српској цркви подарила аутокефалност, а то је била цариградска патријаршија. У том смислу самосталност цркве је ограничена међуцрквеним поретком и статусом помесне аутокефалне цркве, који се може мењати само у сагласности са Мајком – Црквом и општим сабором осталих помесних аутокефалних цркава.¹⁸⁵

Један од главних разлога што је дошло до изрицања одлучења српском цару, патријарху и архијерејима осим уздизања српске архиепископије на ранг патријаршије, треба тражити у наглом ширењу граница српске државе нарочито за време учешћа Стефана Душана у грађанском рату у Византији. Правац ширења је у највећој мери био усмерен ка југу, Македонији, Албанији и градовима северне Грчке, који су улазили у састав византијског царства. У црквеном погледу оне су се налазиле под јурисдикцијом Цариградске патријаршије и Охридске архиепископије. Замашним Душановим освајањима Охридска архиепископија се цела нашла у оквиру српске државе задржавајући међути своју самосталност али смањена територијално. Јурисдикција српске патријаршије поуздано се зна, проширила се на митрополију у Серу. Проглашење патријаршије, која је нераскидиво повезана са идеологијом царства, као и присвајање извесног броја митрополија Цариградске патријаршије српској црквеној јурисдикцији који је потом уследило довели су до раскола између Српске цркве и Цариградске патријаршије.¹⁸⁶

184 Исто, 114 – 115.

185 Исто, 115 – 116.

186 Д. Марјановић, *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, 106 – 113.

Цариградска патријаршија је имала канонска права да одлучи српског патријарха са његовом јерархијом али такође и цара Стефана Душана с обзиром да је и он значајно допринео ширењу јурисдикције српске цркве а смањењу јурисдикције цариградске патријаршије. Ако прихватимао да је до званичног прекида општења две цркве дошло тек 1350. године, четири године после Душановог царског крунисања и прогласа патријаршије у Србији, и сходно томе, прављења нове црквене организације српске цркве у освојеним грчким областима у току четири идуће године, јасно је да је нека врста канонске подлоге постојала у Калистовом акту као одговор на кршење права грчких епископа и митрополита да буду под цариградском патријаршијом.¹⁸⁷

Кључни тренутак који је претходио изрицању верске казне „одлучења“, био је улазак Јована Кантакузина у Цариград 2. фебруара 1347. године, као победника у грађанском рату. Он је након победе у грађанском рату у своју потоњу политику унео сво своје лично непријатељство према некадашњем савезника Стефану Душану. Ради бољег разумевања односа Стефана Душана и Јована Кантакузина треба подсетити се да је сам Кантакузин био „одлучен“ у време док је био побуњеник против цара, док није ушао као победник у Цариград фебруара 1347. године.¹⁸⁸ Јован Кантакузин је преко цариградског патријарха Јована Калиста, применио исто верску казну „одлучења“ као што је цариградско регентство применило на њега.

Моменат када је до „одлучења“ српског цара и патријарха дошло, очигледно је изабран да подржи политички интерес цара Јована VI Кантакузина у његовој борби против цара Стефана Душана који је 1350. године, отказао споразум са Кантакузином и крајем исте године почео да опседа градове у залеђу Солуна.¹⁸⁹ Време када је васељенски патријарх Калист изрекао верску казну „одлучења“ српском цару, патријарху и архијерјима може се приближно датовати у 1350. годину, у време првог Калистовог патријарховања, између 1350. – 1353. године када их је на тај начин искључио из православног света.¹⁹⁰

Из свега досада наведеног може се закључити да је до „одлучења“, српског цара Стефана Душана, патријарха Јоаникија и све српског свештенства дошло 1350. године, од стране цариградског патријарха Калиста под директним утицајем цара Јована VI Кантакузина. До тог чина је довело када се незадовољству Цариградске патријаршије придружио политички интерес цара Јована Кантакузина. Тим чином српски цар, патријарх и све српско свештенство су

¹⁸⁷ Исто, 119 – 121.

¹⁸⁸ Д. Марјановић, *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, 122 – 123; Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 129.

¹⁸⁹ Исто, 124.

¹⁹⁰ Исто, 113.

искључени из заједнице православних хришћана. Циљ Цариградске патријаршије је био повратак отргнутих епископија и митрополија под њену јурisdикцију, што је свакако носило са собом и приходе са црквених имања спорних епископија и митрополија док је циљ цара Јована VI Кантакузина био подршка његовој планираној офанзиви на територије српског царства.

Са исте византијске стране ускоро је уследио корак сасвим супротног карактера. Прогласивши се царем 1345. године, у јеку грађанског рата у Византији, са непогрешивим претензијама да доминира Србијом и царством Ромеја, Стефан Душан је успео да добије од легитимног цара младог Јована V Палеолога признање царског достојанства кроз формулу која је блиско следила модел успостављен за време краља Милутина. За Јована V Палеолога Стефан Душан био највиши цар Србије и вољени ујак, као што је Милутин за оца Јована V Палеолога, Андроника III Палеолога био без изузетка највиши краљ Србије и вољени ујак.¹⁹¹ То што је формула са собом носила признање царске титуле, није било само привремени лапсус младог и неискусног цара или принудни уступак изечен под притиском, већ израз званичног византијског става према њиховом балканском суседу, потврђујући еволуцију у византијским ставовима према српским владарима и промена до којих је дошло Милутиновом политиком.¹⁹²

Тиме је легитимни византијски цар признао Стефану Душану царску титулу, али је она била ограничена на Србију што је уједно представљало максимум који је Стефан Душан могао да очекује са византијске стране. Да је млади византијски цар признао Стефану Душану титулу цара и над Ромејима он би ишао сам против себе и то се није могло ни дозволити ни очекивати са византијске стране.

Стефан Душан је за своју царску титулу добио још једно признање од византијске стране од часних манастира и монаха Свете Горе атонске. Битна је чињеница да су они међу првима признали царску титулу Стефана Душана јер су свечаном крунисању 16. априла 1346. године у Скопљу присуствовали светогорски прот Теодорет, сви игумани и старци сабора атонског. Светогорци су цара Стефана Душана називали својим царем и господарем признајући његову власт над Светом Гором, али га никада нису називали царем Ромеја.¹⁹³

Освајање Епира и Тесалије и даљи планови

¹⁹¹ Vlada Stanković, *Beloved son-in-law: Charters of Byzantine Emperors to the Hilandar Monastery after the Marriage of king Milutin og Symonis*, 2013, 57 -65.

¹⁹² Исто, 57 – 65.

¹⁹³ Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 168 – 169.

Након великог територијалног ширења на рачун Царства, постигнутих веома успешним освајачким походима Стефана Душана од 1342. до краја 1345. године, уследио је период застоја у освајачким плановима. Промене које су се догодиле у Царству биле су разлог предах у освајачком походу који се одвијао паралелно са грађанским ратом у Византији. У време када је Стефан Душан крунисан за цара, у царству Ромеја се одиграла завршна фаза грађанског рата између цариградског регентства на челу са царицом – мајком Аном Савојском и претендента Јована Кантакузина. Та фаза грађанског рата за њега значила је победу а његов улазак у ноћи између 2. и 3. фебруара 1347. године означио је и коначну победу у грађанском рату.¹⁹⁴

Он је 8. фебруара 1347. године склопио споразум са царицом – мајком Аном Савојском. Тим споразумом он се наметнуо младом цару Јовану V Палеологу као регент у трајању од десет година, након чега ће млади цар постати савладар Јована Кантакузина.¹⁹⁵ Јован Кантакузин се поново крунише за цара али овај пут га крунише цариградски патријарх Исидор 21. маја 1347. године у Цариграду који је поништио ескомуникацију изречену од стране бившег патријарха Јована XIV Калекаса. Јован Кантакузин је затим већ 24. или 28. маја 1347. године, оженио цара Јована V Палеолога са својом ћерком Јеленом Кантакузин.¹⁹⁶

Победа Јована Кантакузина у грађанском рату значила је слом социјално-револуционарног покрета у царству Ромеја, иако се покрет зилота, противника Јована Кантакузина, још неко време одржао на власти у Солуну. Његова победа је уједно значила и победу исихазма.¹⁹⁷ Цар Јован VI Кантакузин пошто је средио ситуацију унутар самог царства, покушао је да води активнију политику према српском владару Стефану Душану служећи се дипломатским средствима. У пролеће 1347. године цар Јован Кантакузин је послао посланике на двор Стефана Душана, како сам Кантакузин у свом делу наводи *„Пошто је цар (Јован Кантакузин) домаће прилике добро средио, окренуо се и спољним непријатељима, и пославиши Краљу посланство, изразио му је многе захвалности за пријатељство и старање које је према њему показивао у време када су се његови саплеменници борили против њега,“* даље у свом тексту Кантакузин наводи шта је захтевао од Стефана Душана, *„И тражио је (Јован Кантакузин) да му врати градове које је после склапања уговора и заклетви са њим узео од државе Ромеја, јер тако је записано у заклетвама.“*¹⁹⁸

194 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 179 – 180.

195 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 165 – 166.

196 Исто, 167 – 168.

197 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 485.

198 ВИИНЈ VI, 485.

Анализирајући ова два дела једног исказа самог Кантакузина може се закључити да он под термином спољни непријатељи, мисли на цара Стефана Душана, потом му се као и на многим другим местима у свом раду захваљује на пријатељству и бризи о њему док је боравио у Србију као претендент. У другом делу исказа он тражи све освојене градове Ромеја које је Стефан Душан освојио након склапања савеза и уговора са Кантакузином (лето 1342), приказујући на крају Стефана Душана као човека који крши дате заклетве.

Кантакузин даље у свом делу наводи које је све територије освојио Стефан Душан где каже: *„Наиме, (Краљ) је освојио не само Сер и остале градове и тврђаве Македоније осим Солуна, већ је и новцем и великим обећањима подмитивши најмоћније међу становницима Верије, придобио их да протерају царевог сина Манојла и њему предају град.“*¹⁹⁹ Кантакузинов исказ нам показује да је Стефан Душан поткупивши најмоћније становнике Верије, заузео град одакле је протеран његов син Манојло. Да би смо сазнали тачније информације о српском освајању Верије морамо овај исказ упоредити са исказом Нићифора Григоре где он у свом делу наводи да су се становници Верије нашавши се без заштите, сами одлучили да се предају Стефану Душану и он такође наводи да је Манојло Кантакузин побегао сам из Верије. Григора српско освајање Верије описује одмах иза српског овајања Сера, значи после 24. септембра 1345. године.²⁰⁰

Јован Кантакузин даље у свом делу наводи каква је била реакција Стефана Душана на захтеве посланика: *„А Краљ када је примио посланство, с једне стране није могао да ништа праведно супротстави разлозима, него се сложио да су уговори тако сачињени, али са друге стране није хтео да преда градове, него је прибегао правдањима и изговорима који не садрже ништа разумно.“*²⁰¹ Према овом исказу Јована Кантакузина, Стефан Душан иако је био свестан да он освајајући те градове крши уговоре, није желео да врати градове Кантакузину измишљајући неке не разумне разлоге.

Пошто ово посланство није постигло успех, Јован Кантакузин је послао друго посланство са истим захтевима да уступи Кантакузину све градове које је освојио након његовог споразума о савезу из лета 1342. године, али уз претњу Јована Кантакузина да ће заратити са Стефаном Душаном уз помоћ својих савезника Турака. Пошто и друго посланство није имало успеха, он је послао посланство свом зету османлијском емиру Орхану тражећи војну помоћ у борби са српским владарем. Емир Орхан му је послао помоћну војску од 10000 људи под командом својих

199 Исто, 485 – 486.

200 Исто, 272 – 273.

201 Исто, 486 – 487.

синова. Јован Кантакузин описујући овај догађај у свом делу наводи: „*Цар одмах посла са њима и сина Матију као заповедника војске Ромеја и нареди, да пошто без опасности пређу границу ромејске државе, сместа нападну Трибале*“. Ромеји и њихови савезници Турци Османлије пошто су прошли поред Христопоља, почели су да пљачкају област Мигдонију коју су држали Срби под својом влашћу. Пошто су опљачкали српске области Турци су се преко Хелеспонта вратили у своју земљу.²⁰²

Нићифор Григора помиње посланство упућено Стефану Душану од стране Јована Кантакузина само једно, али као Кантакузиновог савезника погрешно наводи селџучког емира Умура.²⁰³ Стишавање унутрашњих борби у Византији није зауставило планове нових похода против царства Ромеја. Први следећи поход цара Стефана Душан био је усмерен према Епиру, који је 1340. године враћен под власт Византије. Српско освајање Епира се одвијало постепено, Срби су 1346. године освојили Јањину, а град Арту и јужне делове епирске области освојили су 1347. године. Након освајања Епира, цар Стефан Душан издао је грчку хрисовуљу у децембру 1347. године светогорском манастиру Великој лаври св. Атанасија.²⁰⁴ Ову грчку хрисовуљу цар Стефан Душан је потписао на српском језику као „*Стефан у Христу Богу верни цар Срба и Грка и деспотата и западне земље*“.²⁰⁵ Полазећи од чињенице да су владари тзв. епирске државе Анђела носили деспотску титулу, подразумева се да „деспотат“ у потпису Душанове хрисовуље Великој лаври Св. Атанасија се односи на Епир, што доказује да је он освојен пре децембра 1347. године. Управа над Епиром поверена је полубрату Симеону Палеологу којем је додељена деспотска титула.²⁰⁶

Цар Стефан Душан, се након успешног освајања Епира, окренуо према Тесалији у којој је као поверљив човек цара Јована Кантакузина био намесник његов нећак Јован Анђео. Тесалија је враћена под власт Ромеја 1336. године. Куга која је беснела 1347. године југоисточним крајевима Балкана и Тесалије од које је умро и намесник Тесалије Јован Анђео, пружила је одлучну прилику српском цару да лако завлада овом облашћу. Он је искористио ову прилику и брзом акцијом своје војске на чијем је челу био војсковођа Прелуб заузео Тесалију 1348. године чији је постао и намесник, доделивши му титулу кесара.²⁰⁷ Време када је српски цар освојио Тесалију се сазнаје из хрисовуље новембра месеца 1348. године издатој на грчком језику манастиру Св. Богородице у

202 ВИИНЈ VI, 487.

203 Исто, 276 -277.

204 Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 183 – 185.

205 *Грчке повеље српских владара*, 117 – 123.

206 Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 183 – 186.

207 Исто, 188 – 190.

Ликусади.²⁰⁸ Освајањем Епира и Тесалије са којом је заузета и Акарнанија, држава цара Стефана Душана се простирала од Коринтског залива на југу до Дунава на северу и од обала Јадранског мора на западу до Егејског мора на истоку.²⁰⁹

Освајање Епира и Тесалије били су уједно и последњи освајачки походи Стефана Душана којим је заокружена територија српског царства. Али то свакако није значило да је он одустао од својих нових освајачких планова. Као један од главних приоритета цара Стефана Душана било је освајање Солуна, чија је околина као и читава Македонија била под његовом влашћу. У другом граду Царства, власт су још од почетка грађанског рата узели зилоти, политичко – социјални покрет чији су припадници били велики непријатељи Јована Кантакузина, који и након уласка у Цариград фебруара 1347. године и преузимања власти, није успео да сломи отпор зилота.²¹⁰ Крајем 1349. године положај зилота постао је много тежак, јер је читаво залеђе Солуна било под српском влашћу а град је остао потпуно отсечен. Таква ситуација изазвала је кризу међу зилотима, па су зилоти, како сам Јован Кантакузин у свом делу говори „*одлучише да се одрекну цара (Јована Кантакузина) и да му се не потчине и запрете ако их не остави на миру да ће предати град Трибалима*“.²¹¹ Присталице Јована Кантакузина у Солуну су својим деловањем слабили положај зилота чији је вођа био Андрија Палеолог. Нагло јачање присталица Јована Кантакузина у Солуну, резултирало је тиме да су зилоти чинили све како би се Солун предао Стефану Душану.²¹² Како сам Јован Кантакузин у свом делу говори: „*Краљ, наиме, уопште није штедео новаца, него је много давао а још више обећавао*“, даље у тексту каже: „*и сам Краљ на њихове наговоре у близини се улогорио и опсео град*“.²¹³ Јован Кантакузин у свом исказу јасно наглашава да је Стефан Душан био потпуно свеста значаја града Солуна, што не чуди пошто је свим средствима покушавао да га придобије.

Присталице Јована Кантакузина из Солуна забринуте таквом ситуацијом, траже помоћ од Јована Кантакузина а он им саветује да спрече издајнике у намери да предају град српском владару, обећавајући им брзу помоћ. Он се обратио свом зету османлијском емиру Орхану за помоћ у намери да заједно са Османлијама прекине опсаду Солуна српског владара и тако помогне присталицама у опседнутом граду. Орхан му је послао 20000 коњаника под командом свог сина

208 Грчке повеље српских владара, 153 – 161.

209 М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, 168.

210 Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 245 – 246.

211 ВИИНЈ VI, 490.

212 Исто, 491 – 492.

213 Исто, 492.

Сулејмана.²¹⁴ Из овог описа догађаја под Солуном сасвим је јасно да Јован Кантакузин без помоћ Османлија није могао да прекине опсаду Солуна од стране Стефана Душана.

Међутим, Турци Османлије нису кренули на Србе, већ су пљачкали области бугарског цара Јована Александра. Јован Кантакузин је након дугих преговора које је водио са царицом Аном Савојском успео је да је убеди да допусти да млади цар Јован V Палеолог крене заједно са њим у Солун. То је учинио како би онемогућио и протерао оне који су хтели да предају град Србима, након чега би млади цар остао у Солуну а Јован Кантакузин се вратио у Цариград, да би се наредног пролећа Кантакузин вратио у Солун са великом и јаком војском. Кантакузин је септембра 1350. године, са младим царем Јованом V Палеологом ушао у град који му се најдуже опирао.²¹⁵

Цар Стефан Душан није само планирао напад на Солун, већ су његови освајачки планови били усмерени и ка Цариграду који без учешћа флоте није могао бити освојен. Он се за помоћ обратио Млечанима априла 1350. године, посредством свог посланика Михајла Буће, тражећи од њих флоту неопходну за освајање Цариграда. Као награду за тражену услугу српски цар је Млечанима нудио Епир или цариградску колонију Перу која је била у рукама Ђеновљана, њихових највећих непријатеља.²¹⁶ Млетачкој републици је одговарао антиђеновљански став цара Јована VI Кантакузина, изражен током читаве његове политичке каријере, па је Венеција одбила Душанову понуду.²¹⁷ Венецији је више одговарала слаба власт византијских царева у Цариграду, од које је лако добијала повластице, него личност јаког владара какав је био српски цар Стефан Душан са којим би добијање повластица ишло много теже.²¹⁸

214 ВИИНЈ VI, 492 – 493.

215 Исто, 494 – 497; Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 246 – 247.

216 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 192.

217 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 188.

218 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 192 – 193.

Противудар Јована Кантакузина и одговор Стефана Душана

Сређивање стања у Солуну је био најважнији задатак Јована Кантакузина, јер је добро знао да од тога зависи даља судбина царства Ромеја. Успешном акцијом у јесен 1350. године Солун је враћен под контролу царске власти.²¹⁹ Септембра 1350. године он је са својим зетом Јованом V Палеологом ушао у Солун.²²⁰ У плановима Јована Кантакузина, Солун је требало да му буде главна база за предузимање контранапада против области и градова које је Стефан Душан у својим претходним освајачким походима заузео од царства Ромеја. Након што је средио стање у Солуну, он је могао да планира акције против српског цара.²²¹

Свој контранапад Кантакузин је започео нападом на Верију, град који је њега међу првима признао за цара Ромеја. У самом граду је Стефан Душан поставио јак гарнизон од 1500 војника и одред немачких најамника, што је свакако доказивало да је њему Верија била значајан град. Кантакузин је одлучио да заједно са својим савезницима Турцима нападне град. Иако је постојала јака посада у граду, Јован Кантакузин је успео да га заузме уз помоћ једног пастира по имену Марцелата, који је поставио мердавине уз бедеме. Након Кантакузиновог уласка у град једно краће време пружан му је отпор из два утврђења, у једном се затворило тридесет српских архоната а у другом су се налазили немачки најамници. Али њихов отпор није дуго трајао. О поступку према српским војницима и архонтима који су се предали Кантакузину, он у свом делу каже: „*А све остале војнике, осим тридесеторице заповедника нареди да наоружани пешице крену натраг кући, јер су им коњи од војске заплењени*“, немачким најамницима је оставио и коње, даривао их сребром за раније заслуге према њему, даље у свом делу каже „*Наиме, не погибе нико, ни од Ромеја ни од Трибала, осим једног варварина, а он је како се причало, убијен од Ромеја*“.²²² Тешко да се може веровати овом исказу Јована Кантакузина јер он је сигурно био свестан ако тако лако отпусти српске војнике и немачке најамнике у служби Стефана Душана, да ће они опет бити коришћени у борби против њега па се поставља питање да ли би то Кантакузин себи дозволио? Такође Кантакузин жели да истакне да је без ромејских жртава освојио Верију.

²¹⁹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 245 - 247.

²²⁰ Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 197.

²²¹ Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 247.

²²² ВИНЈ VI, 498 – 508; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 248 – 249.

Даље Кантакузин у свом делу говори, пошто Турке није пустио у град, Турци иначе његови савезници су од њега тражили дозволу да пљачкају земљу потчињену српској власти, он им је дао дозволу.²²³ Кантакузин у овом свом исказу настоји да нам прикаже да су га Турци питали за дозволу да пљачкају, тешко да се може веровати овом исказу јер Турци би свакако опљачкали српску земљу са или без дозволе од Јована Кантакузина.

Након освајања Верије, Јован Кантакузин је кренуо против Водена (Едесе), водећи знатно већу војну силу. Воден је Јован Кантакузин заузео на јуриш, пошто је изостала помоћ великаша из самог Водена коју је он очекивао. Кантакузин у свом делу наводи да приликом заузимања Водена: „*Заиста, не нађе смрт ниједан од Ромеја са царем или варвара, а рањених је било много*“, чиме је желео да истакне да је и овај град заузео без људских жртава Ромеја. Даље у свом делу наводи да је после освајања града српске војнике које је тамо заробио послао кући без коња.²²⁴ Кантакузин приликом и овог свог исказа настоји да прикаже да се према заробљеним српским војницима понео благо и да их је послао кући, што није стварно пошто је он планирао даље походе на градове које је Стефан Душан освојио од Ромеја. Њихово отпуштање би свакако значило да ће они са великом вероватноћом бити поново послати од стране српског цара да се боре са њим.

Непосредно после успешног освајања Водена, Јовану Кантакузину су без борбе пришле тврђаве и мањи градови, око Водена и Верије; Старидол, Петра, Соск, Деври, Острово, Нотија, као и градови у Тесалији Ликостоми, Кастри.²²⁵

Јован Кантакузин је након ових великих војних успеха кренуо на град Сервију којом је заједно са осталом Тесалијом управљао истакнути војсковођа Стефана Душана Прељуб. Он је због неповерења у становништво града Сервије раздвојио мушкарце од својих жена и деце, а становницима који су живели изван града забранио је да уђу у град, наредивши им да се боре испред својих кућа. Ти људи су убрзо пришли Јовану Кантакузину. Припремајући напад против Сервије, он је наредио да се опустоши и опљачка околина града, после чега је по његовом наређењу уследио општи напад на бедеме града који није успео да освоји.²²⁶ А као разлог неуспеха напада на Сервију, Јован Кантакузин у свом делу наводи: „*А пошто баш у време најжешће борбе падоше јаке кише и остала војска устукне и повуче се у логор, не могавши да се истовремено бори и са кишом и са непријатељем, чврсто стојећим на зидинама, док су се сами много клизали по*

223 ВИИНЈ VI, 508.

224 Исто, 509 – 511.

225 Исто, 512.

226 Исто, 512 – 516.

блату“.²²⁷ Можда овај исказ Јована Кантакузин има за циљ само да оправда самог писца за неуспех, и да сакрије добро постављену стратегију одбране града коју је спровео српски војсковођа Прељуб.

Јован Кантакузин је након неупелог покушаја да освоји Сервију одлучио да се повуче у Верију.²²⁸ Док је трајала противофанзива Јована Кантакузина против Верије, Водена и Сервије, цариградски патријарх Калекас је „одлучио“ српског цара и патријарха; моменат је очигледно изабран да подржи политички интерес Јована Кантакузина у његовој борби против цара Стефана Душана.²²⁹ Ова верска казна изречена са четири године закашњења свакоко није имала само верске разлоге којих је било доста и очигледно је имала политички циљ, да потпомогне Кантакузинов противнапад на градове и области српског царства које су тек недавним Душановим освајањима ушле у састав српске државе.

Освајање поменутих градова и тврђава није био једини резултат офанзиве Јована Кантакузина у јесен 1350. године. Њему су после ових успешних освајања дошли изасланици из Скопља, који су позвали Јована Кантакузина да му предају град.²³⁰ Према речима Јована Кантакузина, такође су и неки великаши српског цара, Хлапен и Толислав показали спремност да преговарају са њим о преласку у његову службу.²³¹ Он је кренуо крајем 1350. године, на Гинекокастрон којим је управљао Вељко, а преговорима са Кантакузином и лажним обећањима које му је дао спасао је тврђаву од Кантакузина, обећавши му да ће прећи на његову страну али се то није десило.²³²

Успеху Јована Кантакузина током његовог противудара у јесен 1350. године, на територије под влашћу Стефана Душана, значајно је допринела војна ангажованост Стефана Душана на западном делу своје просторно велике државе. Он је октобра 1350. године започео успешан војни поход у правцу Хума заузевши град Нови на Неретви од босанског бана Стјепана II Котроманића. Међутим, поход је прекинут због изненадних вести о успешној офанзиви византијског цара против градова у ширем залеђу Солуна који су били под српском влашћу. Стефан Душан је одмах кренуо у Македонију, остављајући у Хуму слабу војску по градовима. Па

227 ВИИНЈ VI, 516.

228 Исто, 516.

229 Д. Марјановић, *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, 124.

230 ВИИНЈ VI, 517 – 519; К. Лиречек, *Историја Срба I*, Београд 1978, 230.

231 Исто, 520 – 521.

232 Исто, 522.

је после неколико месеци босански бан поново освојио ту област.²³³ Јован Кантакузин у свом делу помиње војну ангажованост Стефана Душана у исто време али против погрешног противника, он као противника спомиње северног суседа Србије, Угарску.²³⁴

Цар Стефан Душан је крајем 1350. године стигао у околину Солуна, јер је био обавештен да се војска Ромеја и Турака вратила и да се Јован Кантакузин са нешто мало војника налази у Солуну. Стефан Душан је убрзо предложио Јовану Кантакузину да се састану и преговарају о склапању мира.²³⁵

Јован Кантакузин је оставио детаљан приказ преговора у свом делу. Стефан Душан је први узео реч. Он је оптужио Јована Кантакузина да је показао незахвалност према њему, тиме што је кршећи заклетве започео рат, набрајајући сва добродјелства која је за Јована Кантакузина учинио током његовог боравка у Србији као прогнанника. Такође, Стефан Душан је замерао Јовану Кантакузину што је освојио градове под његовом влашћу, заборављајући то што је он одбио бројне примамљиве понуде које је добијао од тадашњих противника Јована Кантакузина у намери да Стефана Душана приволе на своју страну. Он га је подсетио да је одбио бројне примамљиве дарове и понуде цариградског регентства да га зароби, не само што је одбио све ове примамљиве понуде, него је Јовану Кантакузину помогао два или три пута, дајући му своју војску. И поред свега тога Стефан Душан је био спреман да обнови раније пријатељство са Јованом Кантакузином и да склопи са њим нови уговор по којем би сваки задржао оно што има.²³⁶ У овом исказу Јована Кантакузина, Стефан Душан представља Кантакузина као неправедног човека који крши заклетве, и не памти добродјелства која је српски владар за њега чинио када је овај био изгнаник из своје земље, давање помоћних војски и одбијање примамљивих понуда да преда или затвореног држи Кантакузина у тамници. Такође позива Кантакузина да обнове пријатељство које је Кантакузин нарушио гледајући из угла Стефана Душана.

Даље Јован Кантакузин у свом делу наводи да му је Стефан Душан пребацивао да је против њега Јован Кантакузин повео Турке, што се види из следећег исказа „*А ти, како се чини, све то заборављаш, сада си дошао водећи варваре као на непријатеља и као на човека који ти је највећи кривац и једне градове си оружјем освојио, а друге преваром, а немало је због страха пришло.*“²³⁷ Из овог исказа осим што Стефан Душан пребације Кантакузину што је употребио

233 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 261.

234 ВИИНЈ VI, 518.

235 Исто, 523 – 524; Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 261 – 262.

236 Исто, 525 – 526; Исто, 262 – 263.

237 Исто, 525.

турске савезнике против њега, пребацује му и освајање градова које је држао Стефан Душан, опет потенцирајући да је заборавио добротина и да се понео према Стефану Душану као према највећем кривцу и непријатељу.

Даље у Кантакузиновом тексту Стефан Душан му пребацује за опхођење према српским војницима, приликом заузимања градова *„И затечене војнике посаде и многе племиће једне од њих си у борбама побио а друге у робље претворио.“*²³⁸ Овај исказ нам доказује само да Кантакузинова тврдња да је слао српске војнике са оружјем кући оне које је заробио и да није ниједном приликом током борби није погинуо ниједан српски војник, није тачна.

Како сам Јован Кантакузин наводи у свом делу, српски цар је на самом крају свог говора изговорио и значајне речи *„Али ако те стварно жалости што сам присвојио неки део државе Ромеја, онда треба да имаш на уму да и сам имаш много пута више, присвајајући од исте (државе) што другоме припада“*.²³⁹ Изреченом реченицом српски цар Стефан Душан је сасвим јасно и отворено рекао да власт цара Јована VI Кантакузина сматра незаконитом, притом наговештавајући младом цару Јовану V Палеологу недвосмислено да је спреман да стане на његову страну у неком наредном сукобу, треба само додати да је млади цар свакако био присутан преговорима код Солуна.

Након што је српски цар завршио своју беседу, реч је преузео византијски цар . Он се најпре захвалио Стефану Душану што му је помогао у невољи када је био протеран из царства Ромеја и што га није предао или заточио када је то могао, иако су Стефану Душану нудили многе градове и земље царства Ромеја. Јован Кантакузин даље у свом делу наводи како се Стефан Душан опходио према њему током његовог боравка у Србију *„јер, за читаво време колико бејаш са тобом, скоро ми уступи своју власт, не само увек дајући сам првенство, него и свим поданицима заповедајући да се према мени односе као према оном који њима царује и да указују свако поштовање и почаст. За то ти дугујем већу захвалност него за спасење.“*²⁴⁰ Тешко је веровати у истинитост овог исказа да је Стефан Душан свугде и увек давао првенство Јовану Кантакузину који је дошао по помоћ код њега и коме је та помоћ била неопходна, више треба веровати исказу Нићифора Григоре где каже да су разговарали као једнаки и ако је можда и Григора тиме хтео да ублажи ситуацију у којој се Кантакузин налазио.

238 ВИИНЈ VI, 525.

239 Исто, 526.

240 Исто, 526 – 527.

Даље у свом делу Јован Кантакузин истиче да су оваквом добром опхођењу према њему од стране Стефана Душана највише допринели његова супруга Јелена и српски великаши, што се види из следећег исказа: „*Не би био правичан ако би тебе само за то хвалио, него и твоју супругу, уистину најзаслужнију за учињено према мени. Јер, она је саветовала и убедила и тебе као и остале великаше да не ситничаре, нити да буду племенити због очекиване награде, него да без награде из части помогну, сматрајући највећом добити то што су изабрали оно што је добро и праведно*“.²⁴¹ Овим исказом осим што настоји да умањи улогу самог Стефана Душана при склапању савеза са њим, Кантакузин поново истиче кључну улогу супруге српског цара Јелене за постигнути савез. У то свакако треба сумњати јер да Стефан Душан није имао интереса да му помогне и склопи савез са њим свакако га не би натерали ни супруга Јелена ни његови великаши.

Јован Кантакузин је након исказане захвалности према Стефану Душану, његовој супрузи Јелени и великашима, почео да износи оптужбе против њега. Прво је га подсетио да је у току преговора о савезништву у Паунима 1342. године, сам Стефан Душан тражио као награду за склапање савеза многе градове и земљу Ромеја. То Јован Кантакузин није хтео да прихвати, него је савез склопљен под условом да Стефан Душан задржи све градове које је освојио за време власти Андроника III Палеолога. Затим наводи након што су га признали за цара Ромеја Тесалија и Верија, да је Стефан Душан почео да му ради о глави, хушкајући становнике Солуна да га нападне а затим је опозвао немачке најамнике из табора Јована Кантакузина и спремио заседу на Вардару. Такође је Стефану Душану замерао савез са својим највећим непријатељом Алексијем Апокавком, након чега је продро у Македонију, заузео Сер и Верију из које је истерао Кантакузиновог сина Манојла из града. Даље наводи у свом делу, да се Стефан Душан није ту зауставио него је освојио још Епир, Тесалију и Акарнанију. Јован Кантакузин подсећа да је спречио Селцуке да опустоше територију Стефана Душана. Такође га подсетио да му је и пре победе у грађанском рату и након ње, стално слао посланства, молећи га као пријатеља да не крши заклетве.²⁴² Јован Кантакузин овим низом тешких оптужби против Стефана Душана, је хтео да оправда своју војну акцију против српског цара, јер је он тај који крши заклетве и који непоштује уговоре о савезу.

Затим је, како сам каже у свом делу, позвао Стефана Душана: „*Ако сада, наравно, желиш ти да правилно поступиш, иако то раније ниси желео, а да вратиш Акарнанију и Тесалију и друге градове Македоније које држиш, ја ћу занемарити ранију неправду, узвраћајући за пријатељство и част које си ми указао када је било потребно и обновити раније уговоре и заклетве, поново ћу те сматрати пријатељем и савезником и покушаћу да себе поново учиним достојним твоје*

241 ВИИНЈ VI, 526 – 527.

242 Исто, 526 – 533.

почасту и бриге".²⁴³ Кантакузин јасно овим својим исказом наводи да је једино правилно поступање Стефана Душана ако врати Кантакузину освојене градове да би обновили пријатељство и савез. Једино уз испуњење тих захтева је цар Јован VI Кантакузин хтео да обнови савез и пријатељство, претећи ако тако Стефан Душан не учини *„ја са једне стране нећу ништа уступити од онога што припада царству Ромеја, а са друге стране позивајући се на сведока Бога, надзиратеља заклетви и на људе који су и онда били присутни заклетвама а који су и сада присутни, покушаћу да чиним што је праведно и желим да окончам рат, ако не постигнем ништа, покушаћу да оружјем сачувам постојеће и да повратим отету власт*".²⁴⁴ Јован Кантакузин претњама са Турцима, покушава да у форми ултиматума натера Стефана Душана да прихвати ове услове споразума.

На ове речи Јована Кантакузина, Стефан Душан није могао ништа да одговори *„после краћег ћутања замолио је цара да остану насамо*". Тада му је признао да је прекршио заклетве и уговоре *„тима што држи градове Ромеја, али није хтео да их преда, него је замолио цара да, сећајући се оног доброг што му је учинио, ода захвалност тиме што ће склопити уговоре да свако задржи оно што има*", на шта Јован Кантакузин није пристао. Супарничке стране су се договориле да се састану следећи дан. Сутрадан, они су опет разговарали о истим предлозима, али ниједан није желео да попусти у својим ставовима.²⁴⁵ Овим исказом Јован Кантакузин јасно показује покушај Стефана Душана да се погађа али и јасно показује Кантакузинову непопустљивост.

Јован Кантакузин даље у свом делу каже да је Стефан Душан тада признао *„да осећа толики страх од цара да, ако би му се десило да га некад у сну види, одмах би се пробудио из сна; а ако би пре него што га је сан обузео размишљао о њему (цару) како треба да ратује без сна би провео ноћ, запавши од страха у очајање. И није пред другим људима крио разлоге за своју муку, него је окупљеним Трибалима и Ромејима отворено говорио да се за живота ни с почетка а ни касније никога од људи није тако плашио и бојао као од цара Кантакузина*".²⁴⁶ Кантакузин на овом месту у своме делу јасно настоји да покаже да је Стефан Душан имао велики страх од њега, у шта се са разлогом може сумњати јер да је имао толики страх од њега он не би ратовао са њим и одмах би пристајао на све његове предлоге, што наравно није било тачно. Нарочито није тачно да је

243 Исто, 534.

244 ВИИНЈ VI, 534.

245 Исто, 535 – 537; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 265.

246 Исто, 535.

Стефан Душан признано тај страх од Кантакузина пред својим и ромејским великашима и то на преговорима о миру и за територије.

Јован Кантакузин наводи да се Стефан Душан није спорио око градова због своје грамзивости и користољубивости већ због части пред својим поданицима и другим владарима. Пошто је Кантакузин увидео да српски цар не жели да попусти запретио му је ратом. Стефан Душан се залагао да се нађе неко компромисно решење поделом територија док је Јован Кантакузин тражио од српског цара да врати градове обухваћене ранијим споразумима и заклетвама.²⁴⁷

Споразум је ипак договорен а подразумевао је поделу територија на следећи начин: „и одмах да Акарнанија и Тесалија и Сервија и између њих према мору градићи и Верија и Едеса (Воден), Гинекокастрон и Мигдонија са насељеним градовима и села око Струме до границе Сера и брда Тантесана припадну Ромејима, а Зихна и Сер и Мелник и Струмица и Касторија и друга села и градићи Македоније, који су изван наведених градова, да поседује Краљ“.²⁴⁸ Тешко да је Стефан Душан могао да пристане на толико велике територијалне уступке.

Након ових преговора двојица царева су се повукла у Солун а српски цар је отишао у свој логор надомак Солуна. Ноћу су у табор српског цара кришом дошле присталице младог цара, наговарајући Стефана Душана да споразум који је требало да сутрадан буде склопљен одбаци, што је он и урадио.²⁴⁹

Након одбацивања споразума војске српског цара и цара Јована Кантакузина су стајале једна наспрам друге код Солуна али до сукоба није дошло због несигурности обојице противника у своју победу па су се повукли. Јован Кантакузин се повукао у Цариград, остављајући у Солуну свог зета Јована V Палеолога а као неку врсту контроле над младим царем оставио је свог таста Андроника Асена. Таста је оставио да би спречио покушај склапања савеза младог цара са Стефаном Душаном, чега се са разлогом прибојавао.²⁵⁰

Док се Кантакузин припремао да отплови у Цариград „*многа је саветовао младом цару (Јовану V Палеологу) да не верује Краљу.*“ Кантакузин јасно указује да је свог зета саветовао да не верује Стефану Душану. Даље у свом делу наводи разлоге због којих не треба да верује Душану „*Јер, бојао да ће он (Краљ) покушати да поново покрене грађански рат Ромеја, како би могао да*

247 ВИНЈ VI, 536; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 265.

248 Исто, 537.

249 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 199.

250 ВИНЈ VI, 540 – 541; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 266 – 268.

задржи градове који су они међусобом завађени“. Даље говори да ће Стефан Душан лагати и да ће му обећавати повратак очинске власти. „Он (Јован V Палеолог) њему (Стефану Душану) у погледу ових ствари не треба ништа да верује.“²⁵¹ Из овог исказа Јована Кантакузина се може закључити да је Јован Кантакузин имао страх од зближавања Стефана Душана са младим царем, за шта је имао право.

Убрзо након повлачења Јована Кантакузина у Цариград, почетком јануара 1351. године, војска Стефана Душана је прешла Вардар и започела опсаду Водена. Како сам Јован Кантакузин наводи: „А Краљ, мало пошто је цар (Јован Кантакузин) отишао из Солуна, освоји Едесу (Воден), заузевши је и дајом неких који су пришли уз њега.“²⁵² Кантакузин јасно у читавом свом делу наводи да је Стефан Душан заузимао градове подмићивањем умањујући његов успех.

Након што је освојио град, Стефан Душан је ослободио посаду и заповедника, извесног Макородуку док је Георгија Лизику сурово казнио. Верија је вероватно заузета у пролеће 1351. године,²⁵³ чиме је Стефан Душан овим успесима поништио претходне успехе Јована Кантакузина из јесени 1350. године.²⁵⁴

251 ВИИНЈ VI, 541.

252 Исто, 542.

253 Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 268 – 270.

254 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 200 – 201.

Савез против Јована Кантакузина и Кантакузинов пад

Пре одласка из Солуна, Јован Кантакузин је саветовао свог зета цара Јована V Палеолога да нипошто не верује Стефану Душана, јер је страховао да ће Стефан Душан покушати да на своју страну привуче младог цара како би поново изазвао избијање новог грађанског рата између Ромеја. Кантакузин у намери да спречи могућ савез који би свакако био уперен против њега, оставља у Солуну свог таста Андроника Асена да надзире Јована V Палеолога. Противници Јована Кантакузина успели су да надмудре његовог таста, рекавши му да се млади цар већ споразумео са Стефаном Душаном а да је српски владар тражио за узврат да му млади цар као таоца преда Андроника Асена. Ово је поплашило Андроника Асена, који је убрзо напустио Солун и упутио се свом зету Јовану Кантакузину у Цариград да га обавести о најновијим дешавањима у Солуну.²⁵⁵

Заузет ратом са Ђеновом, Јован Кантакузин није могао да адекватно одговори на лоше вести које су му у Цариград стизале из Солуна. Незадовољство младог цара својим положајем у Солуну подстицали су непријатељи Јована Кантакузина, саветујући младом цару да поврати од оца наслеђену власт уз помоћ Стефана Душана, јер је он био спреман „да му свом снагом помогне јер убраја Јована Кантакузина у највеће непријатеље“. Даље Јован Кантакузин у свом делу говори да су његови противници имали за циљ „да покрену међусобни рат царева са једне стране, а са друге стране још више били су подмићени новцем Краља, ако би се поново покренуо грађански рат Ромеја.“ Пошто се млади цар Јован V Палеолог нашао у тешком положају у Солуну, окружен војском српског цара, послушао је савете противника свога таста Јована Кантакузина и одлучио да склопи савез са Стефаном Душаном.²⁵⁶ Из првог исказа Јована Кантакузина може се закључити да је за Стефана Душана, цар Јован VI Кантакузин био највећи непријатељ. У другом исказу наводи да је Стефан Душан подмићивањем људи око младог цара хушкао цара Јована V Палеолога против свог таста цара Јована Кантакузина, свакако је нови рат међу Ромејима одговарао српском цару, јер сваки унутрашњи сукоб је пружао могућност за лаким територијалним освајањима и ширењу српске државе, тако да је могуће да је Стефан Душан помогао да дође до новог грађанског рата у Византији.

255 ВИИНЈ VI, 546 – 548; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 275 – 276.

256 Исто, 547 – 549; Исто, 276 – 281.

По Јовану Кантакузину преговоре о савезу је покренуо млади цар Јован V Палеолог, натеран од савезника који су били непријатељи Јована Кантакузина и он је у борби против свог таста затражио помоћ од Стефана Душана.²⁵⁷ Други савременик овог догађаја Нићифор Григора, као иницијатора овог савеза, види Стефана Душана који је тајно слао писма постављајући на тај начин младом цару неку врсту ултиматума. Ако се склопи савез са њим, он би био учвршћен браком младог цара и свастиком Стефана Душана а млади цар би Стефану Душану као таоца дао своју супругу Јелену Кантакузин, или ако не би пристао на ове услове био би уништен.²⁵⁸

Ко год био иницијатор преговора о склапању савеза, свакако су обојица будућих савезника имали личне интересе за склапање међусобног савеза против цара Јована VI Кантакузина; млади цар Јован V Палеолог је желео да заузме угрожени цариградски трон, док је цар Стефан Душан имао у плану даље освајање Ромејских области. Према Нићифору Григори, млади цар се обавезао да ће као таоца послати своју супругу Јелену Кантакузин и да ће се оженити Теодором, свастиком Стефана Душана и рођеном сестром бугарског цара Јована Александра и Душанове жене Јелене. Али до жељеног брака ипак није дошло. Споразум о савезу је склопљен у касно пролеће 1351. године.²⁵⁹

Након склапања уговора о савезу, млади цар Јован V Палеолог је јула исте године издао хрисовуљу српском манастиру Хиландару где му је потврдио неке поседе. у тексту се наглашава да је повеља настала на молбу Стефана Душана, који је у њој назван преузвишеним царем Србије и љубазним ујаком царсва ми.²⁶⁰ Називање Стефана Душана љубазним ујаком, млади цар Јован V Палеолог је само следио модел или форму обраћања византијских царева према српским владарима успостављен од времена краља Милутина од 1299. године.²⁶¹ То што је формула са собом носила признање царске титуле, није био само привидни лапсус младог и неискусног цара, већ изараз званичног византијског става према њиховом балканском суседу, потврђујући еволуцију у византијске ставове према српским владарима и промена до којих је дошло Милутиновом политиком.²⁶² Стефану Душану је тиме призната титула цара али ограничена територијално на Србију што је свакако био максимум који је могао да призна византијски цар а да себи сам не нанесе штету.

257 ВИНЈ VI, 548 – 549.

258 Исто, 280 – 283.

259 Исто, 280 -281; Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 209 - 212.

260 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 282 – 283.

261 V. Stanković, *Beloved son-in-law: Charters of Byzantine Emperors to the Hilandar Monastery after the Marriage of King Milutin to Symonis*, 57 - 66.

262 Исто, 57 - 66.

Јован Кантакузин је преговорима убедио царицу – мајку Ану Савојску да посредује између њега и њеног сина. Обећавши да ће младом цару и своје зету оставити читаво наследство царства, под условом да се он одрекне савеза са Стефаном Душаном и да се врати у Цариград својој законитој жени Јелени Кантакузин. На крају је обећао Ани Савојској да ће се повући у манастир. Она је пристала да пође у Солун и убеди младог цара да одустане од савеза са Стефаном Душаном. Она је средином лета 1351. године, дошла у Солун и између двојице царева.²⁶³ Јован Кантакузин у свом делу хвали иступање царице Ане Савојске у Солуну, наводећи како је лако раскинула савез младог цара са Стефаном Душаном „*То је све као паучину раскинула, царица, чим се појавила.*“²⁶⁴

Међутим, догађаји који су уследили показали су да је смиривање односа између двојице царева, таста и зета, било само привремено. Млади цар Јован V Палеолог незадовољан својим положајем у Солуну тражио је од таста Јована Кантакузина да му уступи Енос и неке тврђаве у трачкој Халкидици (област Волерона), области које су биле део апанаже његовог шурака Матије Кантакузина коју је добио још 1347. године. Млади цар је дошао у Цариград почетком фебруара 1352. године ради нове прерасподеле територија. Пошто Матија Кантакузин није дошао у Цариград, немајући другог избора Јован Кантакузин је испунио захтеве свог незадовољног зета, те му је уступио поседе у Тракији са градовима Еносом и Дидимотиком. Јован Кантакузин је оправдано страховао од нових сукоба између његовог сина Матије Кантакузина и његовог зета цара Јована V Палеолога, због чега је ради спречавања сукоба послао крајем марта или почетком априла 1352. године супругу Ирину Кантакузин на челу посланства зету младом цару у Дидимотици. Пошто је цар Јован V Палеолог одбио да призна самосталан положај свог шурака Матије Кантакузина до споразума није дошло. Након тога је било питање времена када ће избити нови сукоб између две владарске породице.²⁶⁵

Млади цар Јован V Палеолог је сакупивши војску из њему потчињених градова кренуо је на трачке тврђаве источно од његових поседа и највероватније крајем маја и током јуна 1352. године заузео је многе тврђаве и градове који су му добровољно прилазили. Млади цар је такође напао Једрене и заузео већи део града, али не и тврђаву у којој се затворио Матија Кантакузин одатле шаљући позиве у Цариград, своје оцу Јовану Кантакузину тражећи брзу помоћ. Одмах пошто је добио позив Кантакузин је кренуо ка Једрену водећи осим Ромеја и чете Турака. Уз

²⁶³ ВИН VI, 550 – 551; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 492.

²⁶⁴ Исто, 550 – 551.

²⁶⁵ Исто, 284 – 286; Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 285 – 287.

помоћ турских одреда он је брзом реакцијом потиснуо цара Јована V Палеолога, који се повукао у Дидимотику.²⁶⁶

Млади цар је био свестан да му за даљу борбу са тастом Јованом Кантакузином и његовим савезницима Турцима, потребна помоћ са стране. Одлучио је да се за помоћ обрати Стефану Душану позивајући се на уговор о савезу који је склопљен у пролеће 1351. године. Српски цар је пристао да му помогне и пошаље војску али под условом да у Србију као талац дође царев брат деспот Михајло Палеолог. Тек када је Михајло Палеолог приспео у Србију, Стефан Душан је послао помоћну војску.²⁶⁷ Треба се само подсетити да је Стефан Душан и од Јована Кантакузина исто тражио као таоца његовог млађег сина Манојла као неку врсту гаранције.

О величини српске помоћ двојица византијских историчара се разликују. По Јовану Кантакузину Стефан Душан је послао под командом казнаца Бориловића 7000 коњаника,²⁶⁸ док Нићифор Григора наводи да је послао 4000.²⁶⁹ Кантакузин такође помиње да се његов зет млади цар за помоћ обратио и бугарском цару Јовану Александру, који му је послао војску јер је сумњао да Јован Кантакузин не спречава своје савезнике Турке да пустоше и пљачкају бугарску земљу. Сам Јован Кантакузин се знајући за поменуте потезе свог зета обратио свом другом зету османском емиру Орхану за помоћ, тако да су оба цара предстојећи сукоб очекивали спремно.²⁷⁰ Подаци о помоћи коју су турски савезници послали Кантакузину се такође разликују код двојице савремених ромејских историчара. Јован Кантакузин у свом делу наводи број од 10000 људи,²⁷¹ док Нићифор Григора у свом делу наводи да је Орхан из логора у Лампаску превео преко Хелеспонта силу од 12000 људи.²⁷² Можда је Кантакузин свесно у свом делу хтео да прикаже српску помоћ младом цару што већом, такође свесно смањујући турску помоћ себи.

Прешавши Хелеспонт Турци Османлије под командом Орхановог сина Сулејмана су кренули ка тврђави Емфитиону каја се налазила у близини Дидимотике. Недалеко од Емфитиона савезници младог цара су изненада наишли на Османлије. Срби и Ромеји су заједничким снагама напали Османлије, при том претрпевши тежак пораз од бројчано надмоћнијег непријатеља, док су се Бугари спасили бекством у Дидимотику. Многи Срби су погинули, добар део је заробљен, а

266 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 219 – 221.

267 ВИИНЈ VI, 552; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 288.

268 Исто, 553.

269 Исто, 288.

270 Исто, 552 – 554; Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 287 – 288.

271 Исто, 555.

272 Исто, 289.

најмањи део се спасао са казнацом Бориловићем. Ова битка код Дидимотике или Емфитиона одиграла се средином октобра 1352. године. Ова битка је уједно била и последњи окршај Срба са Турцима Османлијама који се може убројати у акције српског цара предузете у оквиру савезничких обавеза према супротствалењим странама у грађанском рату вођеном у царству Ромеја.²⁷³

Упркос поразу својих савезника Срба, млади цар Јован V Палеолог одбијао је сваку помисао на склапање споразума са својим тастом царом Јованом VI Кантакузином. У Цариграду и Тракији популарност младог цара је расла. Исте 1352. године, Турци су заузели тврђаву Цимпе на Хелеспонту, што им је био први значајнији посед у Европи. Иницијатор овакве агресивне и освајачке политике према царству Ромеја био је Орханов син Сулејман. Након заузимања тврђаве Цимпе од стране Турака, Матија Кантакузин је проглашен за цара 1353. године, а патријарх Калист је смењен због одбијања да крунише Матију Кантакузина за цара. Њега је крунисао за цара нови патријарх Филотеј 1354. године.²⁷⁴

Да би остварио своје планове млади цар је морао да пронађе нове савезнике и он их је нашао у Ђеновљанима. Он је покушао 17. марта 1353. године, док су Јован и Матија Кантакузин били у Једрену, да се искрца у близини престонице и завлада њом. Није успео због отпора који је у Цариграду према свом зету организовала његова ташта Ирина Кантакузин. Овај неуспех није обесхрабрио младог цара Јована V Палеолога.²⁷⁵

Након разорног земљотреса у ноћи између 1. и 2. марта 1354. године, разрушене су биле многе трачке тврђаве и оштећене зидине самог Цариграда. Неупоредиво теже од последица елементарне катастрофе било је турско заузимање Галипоља 2. марта 1354. године, најјаче тврђаве на европској страни Хелеспонта која је представљала кључ Цариграда са запада. Сви претходно набројани догађаји су довели до драстичног пада популарности цара Јована VI Кантакузина и до пораста популарности младог цара Јована V Палеолога.²⁷⁶ Млади цар је уз помоћ ђеновљанског савезника Франческа Гатилузија у ноћи између 21. и 22. новембра 1354. године ушао у Цариград и склопио споразум повољан по Јована Кантакузина 25. новембра исте године. Али и поред повољног споразума, 10. децембра исте 1354. године, Јован Кантакузин је абдицирао и то је означило коначну победу младог цара Јована V Палеолога у грађанском рату у царству Ромеја.²⁷⁷

273 ВИНЈ VI, 555 – 556; Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 288 – 290.

274 Г. Острогорски, *Историја Византије*, 492 – 493.

275 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 302 – 303.

276 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 237.

277 Исто, 239 - 247.

Јован Кантакузин се након абдикације из децембра 1354. године, замонашио у славном престоничком манастиру Мангана, узевши монашко име Јоасаф. Тиме је уствари окончан дугогодишњи грађански рат у Византији, који се водио око борбе за царски трон између две моћне породице Палеолога и Кантакузина.²⁷⁸

Иако је крајем новембра 1354. године, изгубио престо и круну, Јован Кантакузин се није сасвим повукао из политичког живота. Он је наставио да учествује у најважнијим збивањима ове бурне епохе, па је тако 1367. године преговарао у Цариграду о унији са папским легатом Павлом. Такође је важно истаћи да је након напуштања престола и световног живота 1354. године Јован Кантакузин, односно монах Јоасаф, развио своју списатељску делатност. Најобимније и најзначајније дело Јована Кантакузина је свакако његова монументална историја, јединствен спис у читавој средњовековној књижевности, писан свакако у седмој деценији XIV века. Јован Кантакузин умро је на Пелопонезу у дубокој старости 15. јуна 1383. године.²⁷⁹

Са друге стране Стефан Душан није дуго надживео политички пад некадашњег свог савезника а касније највећег непријатеља Јована Кантакузина. Током последњих година своје владавине, Стефан Душан је водио врло активну и разгранату политику чији је циљ био углавном уперен против Византије. Све те политичке потезе најмоћнијег оновременог владара на Балканском полуострву повезује једна танка нит – устремљеност на Византију, оличену у личности Јована VI Кантакузина.²⁸⁰

Значајан чинилац у спољнополитичкој делатности Стефана Душана на самом крају његове владе представљали су односи са папством. Углавном због непосредне опасности од Турака која се после османлијског настањивања у Тракији више није могла превиђати, а делом и због одлучења које је патријарх Калист изрекао српском цару. Прерана смрт Стефана Душана 20. децембра 1355. године, неочекивано је ослободила Византију велике опасности, будући да је српски владар био најмоћнији господар на Балканском полуострву.²⁸¹ Димитрије Кидон у једном свом писму наводи да је смрт српског владара донела велико олакшање Византији, иако је сећање на њега и његову војску „варваре“ у Византији морало остати живо. У свести Ромеја Стефан Душан је био „негативан јунак“.²⁸²

278 Б. Ферјанчић, С. Ђирковић, *Стефан Душан краљ и цар*, 304.

279 ВИНЈ VI, 301 – 302.

280 Р. Радић, *Време Јована V Палеолога*, 262.

281 Исто, 262 – 263.

282 Б. Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*, Зборник радова византолошког института, XLIX, Београд 2012, 269 – 289.

Закључак

Сумирајући на крају историју једног односа Јована Кантакузина и Стефана Душана мора се приметити да је грађански рат у Византији био најзаслужнији за зближавање ове двојице владара и будућих царева. Њихов однос је ишао из крајности у крајност, од пријатељског и савезничког до највећих непријатеља. Исто тако велики обрт у историји њиховог односа може се поделити у три фазе. Прва фаза њиховог односа би било пријатељство из интереса, друга фаза непријатељство из интереса, док би трећа фаза могла носити назив супарништво. Доминантан термин историје једног односа Јована Кантакузина и Стефана Душана је „лични интерес“ који је од њих прво начинио велике пријатеље и савезнике а затим убрзо након непуних годину дана постали су љути непријатељи и ово непријатељство се временом продубљивало. Трећа фаза супарништва може се посматрати од момента када се Стефан Душан крунисао за цара 16. априла 1346. године нарочито због чињенице што се и сам Јован Кантакузин борио да постане цар, само треба направити разлику што је Стефан Душан по узору на бугарске царе хтео да суделује или учествује у царству задовољавајући се тиме да буде део царске породице а Јован Кантакузин је хтео да постане цар Ромеја.

Уласком у Цариград и победом у грађанском рату у Византији однос двојице владара тада већ царева наставио је да се погоршава, док је непријатељство кулминацију досегло крајем 1350. Године. Тада је Јован Кантакузин уз помоћ свог сарадника цариградског патријарха Калиста одлучио српског цара, патријарха и све архијереје. Служио се истим оружјем којим је и он сам био изложен док је био побуњеник против цара док није ушао у Цариград и поново се крунисао за цара 21. маја 1347. године, када је поништено његово ескомуницирање. Исто онако како је започела историја њиховог односа, у вртлогу грађанског рата, на исти начин се и окончала. У грађанском рату у Византији који се водио између две моћне породице Палеолога и Кантакузина за царски трон од 1352. до 1354. године, у коме је победила легитимна царска породица Палеолог, након чега је Јован Кантакузин доживео свој политички пад, чинило се да се српски цар Стефан Душан коначно решио свог највећег непријатеља. Али сам Стефан Душан није дуго надживео политички пад са власти свог бившег савезника а касније највећег непријатеља пошто је 20. децембра 1355. године преминуо. За историју њиховог односа слободно може да се употреби

енглеска пословица "непостоје вечита пријатељства него постоје само вечити интереси" јер су обојица били озбиљни владари и државници а свакако су били свесни да у политици нема пријатељства већ само интереса.

Библиографија

V. Stanković, *Beloved son-in-law: Charters of Byzantine Emperors to the Hilandar monastery after the marriage of king Milutin to Symonis*, SRIPTA & e-SCRIPTA, vol.12, 2013.

V. Stanković, *John II Asen (1218 - 1241), the importance of being Roman, and the battle for dominance over Southeast Europe*, Пловдив, 2019.

А. Соловјев, В. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Зборник за историју, језик и књижевност српског народа (српска краљевска академија), Београд 1936.

Б. Павловић, *Срби у делима Димитрија Кидона*, Зборник радова Византолошког института, XLIX, Београд 2012.

Б. Ферјанчић, *Византија према српском царству*, Глас САНУ, одељење историјских наука 10 (1998).

Б. Ферјанчић, С. Ћирковић, *Стефан Душан краљ и цар 1331 - 1355*, Београд 2005.

В. Станковић, *Контравезне теме у историографији о средњовековној Србији – неколико примера*, Српске студије IV, Београд 2013, 345 – 351.

В. Станковић, *Краљ Милутин (1282 - 1321)*, Београд 2012.

Византијски извори за историју народа Југославије VI, Београд 1986, (приредили: Ф. Баришић и Б. Ферјанчић)

Г. Острогорски, *Византијски систем хијерархије држава*, Сабрана дела VI, Београд 1970.

Г. Острогорски, *Византијски цар и светски хијерархијски пореда*, Сабрана дела VI, Београд 1970.

Г. Острогорски, *Душан и његова властела у борби са Византијом*, Сабрана дела IV, Београд 1970.

Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1959.

- Г. Цамблак, *Житије Стефана Дечанског*, Београд 1989, (приредио: Д. Петровић)
- Д. Марјановић, *Византијски свет и српска црква у 13. и 14. веку*, Нови Сад 2018.
- Данилови настављачи, *Животи краљева и архиепископа српских*, Београд 1989, (приредио: Г. Мак Данијел)
- Историја српског народа*, први том, приредио Сима Ћирковић, Београд 1981.
- К. Лиречек, *Историја Срба I*, Београд 1978.
- Љ. Максимовић, *Српска царска титула*, Глас САНУ, Одељење историјских наука 10 (1998).
- М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989.
- М. Динић, *Душанова царска титула у очима савременика*, Зборник у част шесте стогодишњице законака цара Душана I, Београд 1951.
- М. Орбин, *Краљевство Словена*, Београд 1968.
- М. Пурковић, *Јелена; жена цара Душана*, Диселдорф 1975.
- Р. Радић, *Време Јована V Палеолога (1332 - 1391)*, Београд 1993.
- Р. Радић, *Сфранцес Палеолог*, просонографска белешка, Зборник радова Византолошког института (1991), 193 – 204.
- С. Мешановић, *Још једном о Калистовој анатеми*, Зборник радова Византолошког института, 29 – 30 (1991), 221 – 230.
- С. Пириватрић, *Улазак Стефана Душана у Царство*, Зборник радова Византолошког института XLIV (2007).
- С. Ћирковић, *О састанцима цара Андроника III и краља Стефана Душана*, Зборник радова Византолошког института 29 – 30 (1991), 208 – 211.
- Сима. М. Ћирковић, *Србија и Царство*, Глас САНУ, Одељење историјских наука 10 (1998).

Карте

Правац Душанових војних и освајачких акција

Душаново царство у време највећег територијалног опсега

